

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ**ZAFERNÂME (TARİHÇE-İ FETH-İ REVAN VE BAĞDAD)****Ömer KUCAK****Tarih Anabilim Dalı****AFYONKARAHİSAR KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****Ağustos 2007****Danışman: Doç. Dr. H.Mustafa ERAVCI**

Çalışmamızda Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin ' Zafer-nâme' (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) adlı eserini inceleyerek, farklı nüshalarının tahkikini yaptık. Müellif, eserinde IV. Murad'ın 1635 Revan ve 1638 Bağdad'a yaptığı seferleri, bu seferler sırasında meydana gelen olayları ve savaşlar sonucunda imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasını anlatmıştır. Eser bu durumıyla dönemin Osmanlı-İran siyasi ilişkilerine ışık tutmaktadır.

MASTER THESIS

ABSTRACT

ZAFERNÂME (THE HISTORY OF CONCUET OF REVAN AND BAGDAD)

Ömer KUCAK

History Department

Afyon Kocatepe University Social Science İnstitute

August-2007

Supervisor: H. Mustafa ERAVCI

In our study, we have studied the work of Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi namea 'Zafernâme' (The History Of Concuet Of Revan and Bagdad). The writer in his work tells the campaigns of Murat the IV. to Revan and Bagdad, the events happoned during these campaigns and Kasr-1 Şirin peace treatment that was signed after the wan with these characteristics the book englightens the Ottoman-İran political relations.

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI**İmza**

Danışman Üye : Doç.Dr.H.Mustafa ERAVCI .....

Jüri Üyeleri : Doç.Dr.Erdoğan BOZ .....

: Yrd.Doç.Dr.Mustafa GÜLER .....

Tarih Anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Ömer KUCAK'ın '**Zafernâme** (**Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad**)' başlıklı tezini değerlendirmek üzere 29.08.2007 günü saat 14:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZGEÇMİŞ

Ömer KUCAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Eğitimi

Eğitim:

Yüksek Lisans : 2004 Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans : 2004 Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Lise : 1999 Afyonkarahisar Fatih Lisesi

Kişisel Bilgiler :

Doğum Yeri ve Yılı : Sülün, 25 ekim 1981 Cinsiyet : Erkek

Yabancı Dil : İngilizce

KISALTMALAR

- A : Zafernâme Es'ad Efendi (Süleymaniye Ktb.) No:2086/3
B : Zafernâme İstanbul Üniversitesi Ktb. No: 2288
C : Cilt
D : Zafernâme İstanbul Üniversitesi Ktb. No: 1391
E : Zafernâme İstanbul Üniversitesi Ktb. No: 9791
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
Drl : Derleyen
H : Hicri
Haz. : Hazırlayan
M.E.B : Milli eğitim Bakanlığı
No :Numara
s :Sayfa
S :Sayı
TDK :Türk Dil Kurumu
TTK :Türk Tarih Kurumu
TY. : Türkçe Yazmalar
V. : Varak
Vb. :Ve benzeri

İÇİNDEKİLER	SAYFA
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iii
ÖZGEÇMİŞ.....	iv
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	ix
I. KARA ÇELEBİ-ZADE ABDÜLAZİZ FENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	ix
A- HAYATI.....	ix
B- ESERLERİ.....	xxv
a- Edebiyata Dair Eserleri.....	xxv
b- Dini Eserleri.....	xxv
c- Tarihe Dair Eserleri.....	xxvi
1- Ravzatü’l Ebrari’l Mübin bi-Vekai’i Selefî’l-maziyye ve’l Ahbar..	xxvi
2- Zeyl-i Ravzatü’l Ebrâr.....	xxvi
3- Süleyman-name	xxvii
4- Zafernâme.....	xxvii
a- Telif Sebebi ve Telif Tarihi.....	xxvii
b- Eserin Muhtevası.....	xxvii
c- Yazma Nüshalar Ve Nüshaların Hususiyetleri.....	xxviii
II. ZAFERNÂME IŞIĞINDA IV. MURAD’IN REVAN VE BAĞDAD	
SEFERLERİNİN ANALİZİ.....	xxxı
a- Osmanlı-İran İlişkilerine Genel Bakış.....	xxxı
b- Zafernâme Işığında IV. Murad’ın Revan Ve Bağdad Seferleri.....	xxxiv
SONUÇ.....	ixxiı
KAYNAKÇA.....	ixxiıı
III. ZAFERNÂMENİN TRANSKRİPSİYONU.....	1
TIPKI BASIM.....	40a-117a

ÖNSÖZ

1299 yılında Osman Gazi tarafından kurulan Osmanlı Devleti, başa geçen Padişahların güçlü şahsiyetleri sayesinde kısa zamanda büyüyerek XVI. asırda Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında üç kıtaya yayılan bir Cihan Devleti halini almıştır. IV. Murad Han'ın hükümdarlık yaptığı XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti, eski gücünden çok uzaktı. Sözü edilen devirde Avrupa, bilim ve teknoloji alanında ilerlerken, Osmanlı Devleti iç çekişmelerle meşgul oluyordu.

Sultan II. Osman'ın katledilmesinden sonra tahta I. Mustafa ikinci defa geçti. I. Mustafa'nın şursuzca hareket etmesi nedeniyle devlet işleri valide sultan taraftarları ile ocaklının ellerine geçmişti. Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa ayaklanarak devleti zor durumda bırakmıştır. Bunun yanı sıra askerlere verilen cülûs bahşişleri ve devlete karşı yapılan her ayaklanmayı bastırmak için harcanan paralar nedeniyle hazineye para kalmamıştı. Bu kötü gidişata dur demek için Vezir-i azam, Şeyhülislam Yahya Efendi ve Kazaskerler diğer devlet erkanının ortak kararıyla IV. Murad 14 Zilkade 1032 (9 Eylül 1623 Pazar) sabahı kuşluk vaktinde Padişah ilan edildi.¹

Osmanlı tahtına çocuk yaşta bir padişahın geçmiş olması nedeniyle, İran vakit kaybetmeden Osmanlı topraklarına saldırdı. 1624 yılında Şah Abbas Bağdad'ı işgal etti.böylelikle yaklaşık olarak on yedi yıl kadar sürecek olan Osmanlı-İran mücadelesi de başlamış oldu. Bu mücadelenin ilk yıllarında Sultan IV. Murad'ın yaşının küçük olması münasebetiyle İranlılar büyük başarılar kazandılar. IV. Murad'ın idareyi bizzat eline almasıyla da bölgede Osmanlı hakimiyeti tahsis edilmiştir.² Öyle ki;

IV. Murad'ın tahta çıktığı yıllarda İran'lılar Osmanlı sınır boylarına akınlarda bulunarak, sınırdaki bazı kale ve şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu şekilde başlayan Osmanlı-İran savaşları aralıklarla yaklaşık 17 yıl sürdü. Bu süre zarfında Osmanlı-İran

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, C. III, s. 148-149; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal); Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 375-376

² Uzunçarşılı, a.g.e, 177-208

mücadelesinin yaşandığı en önemli yerler olarak, doğu da Revan ve civarı ile güney de Bağdad ve havalisi olarak göze çarpmaktadır.

IV. Murad yakın zamanda İran'lıların eline geçen Revan ve Bağdad 'ı tekrardan Osmanlı hudutları içine katmak için bizzat orduya komuta ederek buraları tekrardan Osmanlı topraklarına katmıştır.

Her milletin tarihiyle barışık yaşayabilmesi ve geçmişinde yaşanan olayları sağlıklı olarak değerlendirebilmesi için, geçmiş dönemlerde kaleme alınan temel kaynakların, konunun uzmanları tarafından günümüz insanın anlayacağı lisanda aktarılması zaruri bir gerekliliktir. Ülkemizde bu yönde değerli çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmaları; Arşiv belgelerinin yayınlanması ve değerlendirilmesi ve tarih te'liflerinin tahlil ve kritizasyonunun yapılması şeklinde iki alt başlıkta toplamak mümkündür. Hazırladığımız tezimiz Tarih teliflerinin tahlil kategorisinde değerlendirilebilir.

Bu çalışma Osmanlı-İran münasebetlerinde bir dönüm noktasını teşkil eden Kasr-ı Şirin anlaşmasının yapılmasına zemin hazırlayan olayları ihtiva etmektedir. Bu anlaşma ile günümüz Türkiye-İran sınırının büyük oranda çizilmiş olması eserin kaynak değerini bir kat daha arttırmaktadır.

Üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde eserin müellifi Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri, Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) adlı eserinin telif sebebi, telif tarihi, eserin muhtevası ile yazma nüshalar ve nüshaların hususiyetleri hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Zafernâme ışığında IV. Murad'ın Revan ve Bağdad seferleri değerlendirildi. Üçüncü bölümde ise Zafername'nin transkribe edilmiş metnini verdik.

Bu eserin seçiminde ve karşılaştığım her türlü zorlukların hallinde bana yardımcı olan kıymetli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. H.Mustafa ERAVCI'ya ve destek ve sabırlarından dolayı aileme teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

I- KARA ÇELEBİZADE ABDÜLAZİZ EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

A-HAYATI

17. yüzyıl tarihçilerinden olan Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi ile ilgili bilgilerimiz sınırlı olup, bunlar şuarı tezkireleri ile Kara Çelebizade’nin kendi eserlerinden çıkardıklarımızdan ibarettir.

IV.Mehmet devrinin alim, şeyhülislam ve müverrihlerindendir. Hüsameddin Hüseyin Efendi’nin soyundandır. Hüsameddin Efendi’ye Kara Çelebi-zade lakabı,vaktiyle Larende’ye yerleşmiş olan Niğdeli Kara Yakub Bin İdris Bin Abdullah (789-833) (1387-1429-1430)a damat olması nedeniyle verilmiştir.³

Büyük dedesi Hüsameddin Efendi çeşitli yerlerde müderrislikler yapmış, Bursa ve Edirne kadılıklarında görevde bulunduktan sonra Fatih Sahn-ı Seman Medresesi’ne müderris olarak atanmıştır. Burada müderrislik görevine devam ederken 926(1519-1520) da vefat etmiştir. İlim irfan sahibi olan Hüsameddin Efendi çeşitli haşiye ve risaleler kaleme almıştır.⁴

Hüseyin Hüsameddin Efendi’nin oğlu ve Abdülaziz Efendi’nin dedesi olan Hicri Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.965/1557-1558) zamanın ünlü ulemalarından ve bilhassa Kemal Paşa-zade’den dersler almıştır. İlimiye yolunda Sahn müderrisliği ve İstanbul kadılığına kadar yükselmiş ve kelam ve fıkıh ilimlerine vâkıf bir müderris seviyesine gelmiştir. “HİCRİ” mahlasıyla Türkçe şiirler yazmış ve kendisinin oluşturduğu fetvalarını “Vaki’ât” adlı eserinde toparlamıştır. Mezarı Edirne Kapısı dışında Kemal Paşazade’nin kabri civarındadır.⁵

³ Ahmed Refik, *Alimler ve Sanatkarlar*, Ankara, 1980, s.123

⁴ Fatma Bindal (Arslan), *Kara Çelebi-zade Abdülaziz Gülşen-i Niyaz* (Tenkidli Metin/İnceleme), (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Atatürk üniversitesi, Erzurum, 1996, s.8

⁵ Nevzat Kaya, *Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi’nin Zeyl-i ravzatü’l-Ebrar’ı* (Tahlil ve Metin),(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1990, s. XI

Muhyiddin Efendi'nin oğlu ve Abdülaziz Efendi'nin babası Hüsameddin Efendi (940-1007/1533-1534/1598-1599) müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Daha sonra inzivaya çekildiği Bursa'da vefat etmiştir. Mezarı Emir Sultan Camii'nin batı kapısı önündedir.⁶

Kaynakların verdiği bilgiye göre Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi 1000 (1591-1592) yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl İsmi Muhammet'tir. Hüsameddin Efendi'nin en küçük oğlu olarak dünyaya gelmiştir.⁷

Babasının vefatı üzerine altı yaşında yetim kalan Abdülaziz Efendi müderrislik ve kadılık vazifelerinden sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliği vazifelerinde bulundu. "Zuhuri" mahlasıyla şiirler yazdı. Güzel ahlaklı, misafirperver, ağırbaşlı, hayır ve hasenat sahibi biri olarak tanınan ağabeyisi Mehmed Efendi (970-1042/1562-63/1632-33)'nin yanına verildi

Mehmed Efendi tarafından iyi bir şekilde terbiye edilen ve çokta iyi tahsil gören Abdülaziz Efendi, tüm bunlara rağmen, 'zeyl-i ravzatü'l ebrar'da ağabeyisi Mehmed Efendi'nin ve onun oğlu Mahmud Efendi'nin davranışlarından şikayet etmektedir.⁸

Babasının zengin bir adam olmasına rağmen bülüğ çağına gelene kadar babasından kendisine kalan mirasdan faydalanamadığını, bülüğ çağına geldiği zaman da iki yüz altmış (260) altına nail olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca ağabeyisinden bir yabancıya bile davranılmayacak derecede eziyet gördüğünü, Allah'dan korkmayan kuldan utanmayan yeğeni Mahmud Efendi'nin kendisine eza ve cefa etmekte babası (yani Abdülaziz Efendi'nin ağabeyisi) Mehmed Efendi'ye rahmet okuttuğunu da belirtmektedir.⁹

⁶ Bindal, a.g.e, s.9

⁷ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahud Tezkire-i Meşayih-i Osmani- Osmanlı ünlüleri*, Sebül Yayınları, İstanbul, 1996, C.I, s .99 ve Kaya, a.g.e., s.XII

⁸ Franz Babinger, " *Abdülaziz Efendi, Kara Çelebi zade*" İslam Ansiklopedisi (M.E.B), İstanbul, 1993 C.I, s.64

⁹ Kaya, a.g.e. , s. XIII

Abdülaziz Efendi şöhretinin doruklarında olduğu dönemlerde yeğeni Mahmud Efendi'ye çok fazla iyilikte bulunmasına rağmen, Mahmud Efendi'nin bir kere olsun kendisine karşı iyilikte bulunmadığını, Bursa'da sürgünde oldu sırada Mahmud Efendi'nin kendisi için “Bursa'da huzurları var, İstanbul'a gelseler muktezay-ı hilkatleri üzre tek durmazlar. Biz hicab ederiz ” demiş olmasına çok üzüldüğünü belirtmektedir.¹⁰

Şeyhülislam Hoca-zade Mehmet Efendi'nin damadı olan Abdülaziz Efendi Şeyhülislam Sunullah Efendi'den mülâzemet olarak , muhtelif medrese müderrisliklerinde görev yaptıktan sonra 1021 Cemaziyelahirinde (1612 Temmuz-Ağustos) Sıdkı Mehmed Efendi yerine Hayreddin Paşa Medresesine; 1024 Rebi'ul evvelinde (1614 mart-nisan)Tevfiki-zade Ahmed Efendi yerine Ali Paşa-yı Cedid Medresesine; 1025 Rebi'ul evvelinde (1616 Mart-Nisan), Fenari-zade Şeyhi Efendi yerine, Piri Paşa Medresesine; 1026 Rebiulahirinde (1617 Nisan-Mayıs) Benli Abdülgani yerine, Kalenderhane Medresesine; 1029 Muharreminde (1619 Aralık, 1620 Ocak) Arap İmam-zade Mustafa Efendi yerine Sahn-ı Seman Medreselerinin birine müderris tayin olunmuştur.¹¹

1030 Rebiul evvelinde (1620 Ocak,-Şubat) Hüsam-zade Mustafa Efendi yerine, Bursa Sultaniyesine ve aynı senenin Zilhiccesinde (1621 Ekim-Kasım), selefi Sıdkı Efendi yerine Edirne Selimiyesi'ne tayin olunmuştur. 1032 Receb'inde (1622 Mayıs-Haziran), Amasyalı Abdullah Efendi yerine Vefa Hakaniyesinde müderris olmuştur.¹²

Sultan I. Mustafa zamanında Fatih Cami'i vakasına (Şaban 1032- Haziran 1623) katılması nedeniyle Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi verilerek¹³ başşehir İstanbul'dan uzaklaştırılan Abdülaziz Efendi, IV. Murad'ın cülûsundan sonra affedilerek İstanbul'a gelmiş;1033 Rebiulevvelinde (1623 aralık, 1624 ocak) Baki-zade Abdurrahman Efendi yerine Süleymaniye Medreselerinin birine terfi ederek, aynı sene Cemaziyelahirinde (1624 mart) Seyfi-zade Abdurrahman Efendi yerine, Yenişehir

¹⁰ Bindal, a.g.e, s.10

¹¹ Kaya, a.g.e. , s. XIII

¹² Bindal,,a.g.e, s.11

¹³ Veli Ertan, “ Osmanlı Devletinin Değerli Şeyhülislamlarından Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi’”,Türk Yurdu,C.6,S.12 (342),s.25

kadılığına tayin olunmuştur. 1034 Rebiulevvelinde (1624 Aralık-1625 Ocak) bu görevinden ayrılan Abdülaziz Efendi 1036 Cumadel ahiresinde (1627 Şubat-Mart) Mekke kadısı olmuşsa da bu görevinden 1037 Rebiulahirinde (1627 aralık) azledilmiştir.¹⁴

Abdülaziz Efendi İstanbul'a geldikten sonra 1040 Cumadelahiresinde (1631 ocak) Edirne kadısı, 1043 Receb'inde (1634 nisan) ise Ahi-zade Seyyid Mehmed Efendi yerine, İstanbul kadılığı görevine getirilmiştir.¹⁵

IV. Murad'ın Lehistan seferi için Edirne'de bulunduğu sırada, İstanbul'da meydana gelen yağ kışkığının sebebinin İstanbul kadısı olan Abdülaziz Efendi'nin narh hususunda gösterdiği katı tutumundan kaynaklandığı Padişaha bildirilmiş, Padişah IV. Murad Bostancı-başı Duçe Efendi'ye kendi eliyle yazdığı hattı hümayununu göndererek İstanbul kadısı Abdülaziz efendinin tevkif edilip bir kayığa bindirilmesini ve adalar civarında boğularak denize atılmasını emretmiştir.

Duçe Efendi, Abdülaziz Efendi'yi bir kayığa bindirip Adalar'a doğru açılmış ve padişahın kendi verdiği iradesi icabınca Aziz Efendi'yi boğarak denize atacağı sırada Sadrazam Bayram Paşa, Padişah IV. Murad'dan idam cezasının Kıbrıs'a sürgüne çevrildiğini belirten ikinci bir iradeyi alarak süratle Duçe Efendiye göndermiş ve bu sayede Abdülaziz Efendi'yi ölümden kurtarmıştır. Abdülaziz Efendi 1044 Muharrem'inde (1634 Haziran-Temmuz) bir gemiye bindirilerek Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir.¹⁶

Bu olay üzerine Abdülaziz Efendi ;

“Hatt-ı mensuh gelmedi amele

Hatt-ı nasih anı giderdi hele” beytini söylemiştir.¹⁷ Kıbrıs'a sürgün edilmesini ise Gülşen-i Niyaz'ında şöyle anlatmıştır:

¹⁴ Kaya, a.g.e. , s. XIV

¹⁵ Bindal, a.g.e, s.11

¹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, (Çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1968, C.III, s.1267.

¹⁷ Kaya, a.g.e. , s. XVI

*İktida itdi çünki terk-i vatan
Ki olam kûşe-gi-i beyt-i hazen*

*Mütekâdi olub o fırka heman
Virmediler bu ben fakire eman*

*Dâmenüm aldılar garim âsâ
Hânedanumda kobdı vâveylâ*

*Olmadı çare neyleyem bir dem
Ben garib eyleye vedâ-ı harem*

*Aldılar gitdiler saray'a beni
Ya'ni dergâh-ı pâdişaha beni*

*Bi tevakkuf koyub kadırgaya
Saldılar ben garibi deryaya*

*Münhedim oldu hane-i ikbal
Kapladı ben garibi gerd-i melal.¹⁸*

Çok sevdiği vatanından ayrılmanın acısını, çocuklarından ve eşinden dostundan ayrılışının verdiği hüznü ve deniz yolculuğunun kahır ve zahmetini anlattıktan sonra;

*Üstüme kuh-ı gussa vü enduh
Çökdi çün ben za'ifi itdi sütuh¹⁹*

beytiyle Kıbrıs'a sürgün edilmesinden duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır.

---

¹⁸ Bindal,,a.g.e, s.12

¹⁹ Kaya, a.g.e. , s. XVI

Kıbrıs'ta gurbet acısını, ailesi ve dostlarından ayrılmanın üzüntüsünü duyan Abdülaziz Efendi, orada düşman yüzü görmeyeceği içinde sevindiğini;

*‘Sanmanız kim diyar-ı gurbette
Kişi mesrur olub safa sürmez*

*Dur olur gerçi kim ehbbadan
Hele a'da yüzün dahi görmez* ²⁰ beytiyle anlatmaktadır.

Abdülaziz Efendi Kıbrıs adasına çıkışını ise şu beyitlerle anlatmaktadır:

*Bu tarik ile sabr-u şükr iderek
Vasıl olduk cezireye giderek*

*Güyya kendü haneme geldüm
Murg idüm aşuyanuma geldüm*

*Çünkü şehre gelüb duhal itdük
Anda bir menzile nüzul itdük*

*Açılur sahn-ı cami'e babı
Görinür nur-ı şem'i mihrabı*

*Nam-ı pâkidürür Ayasofiya
Mu'tekif anda nice sufyye.*²¹

Abdülaziz Efendi Kıbrıs'ta kaldığı süre boyunca Kıbrıs'takilerin kendisine çok iyi davrandıklarını, hatta çoğu akraba ve eş-dosttan bile daha sadık olduklarını ise şöyle anlatmaktadır:

---

²⁰ Bindal, a.g.e, s.13

²¹ Kaya, a.g.e. , s. XVII

*Kıbrısiler hod itdiler ifrat
Gösterüb ben fakire ruy-ı neşat*

*Bez-i mal ile eyleyüb imdad
İtdiler bu dek hazinimi şad*

*Unudulmak olur mı böyle kerem
Az düşer gerçi lutfu böylece dem*

*Yâr-ı sadıkdur akrabadan yeg
Akraba sadık olmasa yeg seg.²²*

Kıbrıs adasında bir buçuk yıl kalan Abdülaziz Efendi, yaşının da kırk beş olduğunu ifade etmektedir

*Bir buçuk yıl görildi gam ancak
Geçdi gaflet ile hod ömr mutlak.²³*

Sonra ‘ simasında semere-i salah zahir olmuştur’ diye bazı devlet erkanının IV. Murad nezdinde af ve ricada bulunması üzerine padişah IV. Murad tarafından Abdülaziz Efendinin İstanbul’a geri dönmesine izin verilmiştir.²⁴ İstanbul’a dönebileceği haberi ramazan’ında kadir gecesini (1636 ocak-şubat) Abdülaziz Efendi’ye verilince;

*‘ leyletül-kadr idi o gice meger
Can feda olsa layık ana eger*

*Cana viridi huzur ol name
Kalbe oldı sürur ol name’’²⁵ beyitleriyle içindeki sevincini nağmelere dökmüştür.*

²² Bindal, a.g.e, s.14

²³ Bindal, a.g.e, s.14

²⁴ Refik, a.g.e. , s. 125

²⁵ Bindal, a.g.e, s.14

Abdülaziz efendi bundan sonraki yaşamında da sürgün hayatından dolayı duyduğu sıkıntıyı anlatmaya devam ettiği gibi mihnet günlerinde dahi isyana düşmediğini şu beyitlerle dile getirir:

Beni ger öldürürse mihnet-i cu
*İtmezem gayr dergehine rücu*²⁶

Ömür boyunca sıkıntı, gurbet ve sefer yorgunluğu çektiğini işlerinden avare olduğunu, istikamet ve sadakatten ayrılmadığını, tüm bunlara rağmen iftiraya uğradığını şu beyitlerle anlatır:

Ayrılub menzil-ü mekanumdan
Oldum avare hanümanumdan

Hazretine yog idi dilde keder
Hatırum kalmamışdı zerre kadar

İftiralar idiü bana hasid
Söylemiş bulduğunu ol fasid

Hakk bilür yek sadakat itmiş idüm
*İstikametle hizmet itmiş idüm.*²⁷

1045 Ramazan'ında (1636 Şubat) affedilen ve aynı yılın Şevval (Mart) ayında İstanbul'a dönen Abdülaziz Efendi²⁸, IV. Murad'ın vefatına kadar resmi mansıblardan uzak bırakılmış ve Dimetoka kazası kendisine arpalık olarak verilmiştir. Bu zaman zarfında Abdülaziz Efendi evinde inziva hayatı yaşamış ve ilmi araştırmalarda bulunarak, eserlerinin telifiyle uğraşmıştır.²⁹

²⁶ Bindal, a.g.e, s.14

²⁷ Kaya, a.g.e. , s. XVIII

²⁸ Refik, a.g.e. , s. 125

²⁹ Refik, a.g.e. , s. 125 ; Kaya, a.g.e. , s. XVIII

Sultan İbrahim devri olaylarından müteessir olanlardan birisi de Abdülaziz Efendidir. Hezar-pare paşa ve etrafındakilerin Sultan İbrahim'i igfal ettiklerini, makam ve mevkilerini kuvvetlendirmek için milleti felakete düşürmekten geri durmadıklarını gören Abdülaziz Efendi, olayları derin üzüntülerle eserine kaydetmiştir.

18 Recep 1058 (8 Ağustos 1648) yılında meydana gelen karışıklıkta saraya giderek Sultan İbrahim'i tahttan indirenler arasında yer alan Abdülaziz Efendi :

' gördüm ki meclis mümtedd ve der-i ümmid münsedd olub tab-ı temmuz-ı saman-suz olmağın silah-pûş-ı meydan riz-i kubbe-i âsmânda deverân asker-i derya huruşu cuşe gelüb az kaldı ki taraf-ı bâb-ı Hümayun'a sûret-i hücum-ı cezr ü med gösterüb bigane vü gark-ı tufan-ı belâ ola.

Nâ-çâr bu fakir sevbazlık idüb kadem-i güstahi birle Valide olduğu mahale varub... fırsat fevt olmağa karib olub ri'ayet ü hürmet-i meclis zamanı değil idi. Kemal-i sadakatdan nâşi bi-tehaşi merasim-i edebi ber taraf idüb Vezir ve Müftüye hitaben ' Bunda bizsiz ne işiniz vardır? Eğer ancak ikiniz ile hizmet görüleceğini bilseler bizi dahi götürmezler idi. Heman sizleri gönderirler idi. İki üç sa'atdir bir yerdesiz ne maslahat gördünüz? Aceb can sohbeti edecek vakit bulmuşsuz. İş işden geçiyor. Siz dahi ma'kul musahabetin edersiz. Asker sizi bir maslahat görür deyü ol i'tikad ile sükut ediyorlar. Netice-i ictimainız didar ve görüşmeye çıktığından haberdar olurlarsa ne süz kalursuz, ne biz. Devleti kayırmak hacetiniz değil. Ancak ne oturacak zamandır. Elbette hemen şimdi şehzade-i civan-baht hazretleri şeref efzay-i tac u taht olub zebanekeş olan ateş-i fitneyi bi-tariki'l-inhisar bu vech üzre teskine isti'cal lazımdır. Şöyle ki bir an dahi tehir oluna, sonra yüz tedbirnetice-pezir olmaz''³⁰ diyerek hadiseyi anlatmakta ve Valide Kösem Sultanı ikna ettiğini, Valide Sultan tarafından giyindirilip hazırlanan yedi yaşındaki şehzadeyi bizzat kendisinin sağ koltuğundan tutarak tahtın yanına getirdiğini; Sultan İbrahim'in bire hainler bu nasıl işdir? Ben Padişah değil miyim? Sözlerine; " Hayır, Padişah değilsin. Ümur-ı şeriyye'ye ve diniye adem-i takayyud ile cihan-ı haraba verdin ve evkatınızı lehv-u gaflet ile geçürüb

³⁰ Kaya, a.g.e. , s. XIX

rüşveti faş ve zalameti aleme musallat ve beytü'l malı itlaf u israf etdiniz'³¹ diye cevap verdiğini ifade etmektedir.

Abdülaziz efendi IV. Mehmed'in cülusundan sonra 1058 Receb (1648 Temmuz- Ağustos) inde Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. Abdülaziz Efendi'nin bu göreve getirilmesi üzerine zamanın önde gelen şairlerinden Mustafa Çelebi bu olaya şöyle tarih düşürmüştür:

*“ bir hak-şinas söyledi tarih-i nasbını
layık Aziz efendiye izz ile şadr-ı Rum”*³²

Bu tarihten sonra Valide Sultan ile Abdülaziz Efendi arasında düşmanlık başlamıştır. Sadrazam Sofu Mehmed Paşa ile olan dostluk ve samimiyetine güvenen Abdülaziz Efendi, Valide Sultanın hassını görerek sarayın buz masraflarına varıncaya kadar hesap ettirmiştir. Abdülaziz Efendi'nin bu tür davranışları Kösem Sultan ile bizzat görüştüğü zamanlarda da devam etmiştir. Bu durum ise Abdülaziz efendi ile Kösem Sultan arasındaki husumetin önlenemez bir hal almasına neden olmuştur.³³

Abdülaziz Efendi Kösem Sultana karşı yaptığı hareketlerde bundan daha da ötesine giderek, Kösem Sultanı Eski Saraya nakl etmek için uğraşmıştıysa da bu girişimi Turhan Sultanın henüz tecrübesiz olması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.³⁴

Abdürrahim Efendi'nin azlinden sonra sıra kendisinde olmasına rağmen Valide Sultanın arzusu ile Şeyhülislamlık makamına Bahai Efendi getirilince; “ Bahai Çelebi İstanbul Kazasında sekizinci halefimiz iken Kalem-i Fetva'yı ana teslim ettirmekle nakz-ı kanun-ı kadim, belki hatk-i namus şer-i kavim eyledi” sözüyle kanuna muhalif hareket edildiğini savunan Abdülaziz Efendi ve te'lifi olan fıkha ait 'El-kafi' adlı eserini 7 Ramazan 1059 (1649- 14 Eylül) da Arz Odasında bizzat Sultan'a takdim ettiğinde kendisini memnun edebilmek gayesiyle Şeyhülislamlık payesi verilmiştir.³⁵

³¹ Bindal, a.g.e, s.16

³² Bindal, a.g.e, s.16

³³ Bindal, a.g.e, s.17

³⁴ Refik, a.g.e. , s. 127

³⁵ Kaya, a.g.e. , s. XXI

Abdülaziz Efendinin şeyhülislamlık payesi alması bir çok şahsı memnun etmiştir. Bunlardan Cevri Çelebi tarih düşürdüğü şu beyitlerde olayı şöyle ifade etmektedir:

‘‘ Dedi bu irtifa-i rütbenin tarihini cevri
Aziz-i aleme ola mübarek paye-i fetva’’³⁶

Aynı yıl Ramazan ayının 15. gününde sarayda yapılan bir kabul resminde vezirlerden önce arza girmeye çalışan Abdülaziz Efendi ‘ye vüzeradan Kenan Paşa dirsek vurmak suretiyle kendisini geriye atmış ve aynı hareketi diğer vezirlerin de yapmaları üzerine Anadolu Kazaskeri’nin yanına düşmüştür.³⁷

Şeyhülislamlık payesini tam icra edebilmek ve kendi ifadesiyle ‘‘kudat hücumu sıkleti kayıtlarına giriftar olmak münasib olmayub, evan-ı piride bakıyye-i ömr-i Aziz-i cenab-ı rabbü’l erbab hidmetine sarf etmek için ‘‘ 8 Şevval 1059 (1649- 15 Ekim) da vazifesi olan Rumeli Kazaskerliğinde mütekaid olmuştur.³⁸

Tırnova ve Sahra kazaları kendisine arpalık olarak verilmişse de 1060 Şevval (1650 Eylül- Ekim) inde bu arpalıkları İmam-i Sultani Şami Hüseyin Efendi’ye verilerek kendisine Mihaliç ve Kirmasti kazaları arpalık olarak verilmiştir.³⁹

Bahai Efendi, tütün hakkında verdiği fetva ile tütün içmeyen ağalarla birlikte Bektaş Ağa’nında husumetini üzerine çekmişti. Bahai Efendi İngiliz balyosu meselesi üzerine görevden alınınca ‘‘ Abdülaziz bizim katilimiz, devlet-i düşmanımızdır’’ diyen Valide Sultan’a rağmen ve sarayın istediği Abdürrahim Efendi’nin Kudüs’te olması, fetva makamının da boş bırakılmayacağı için Bektaş Ağa’nın da ısrarı üzerine 1061 Cumadel ula (1651 Nisan – Mayıs) ında Abdülaziz Efendi senelerden beri arzu ettiği Meşihat Makamına kavuşmuş oldu.⁴⁰

³⁶ Bindal, a.g.e, s.17

³⁷ Refik, a.g.e. , s. 129

³⁸ Refik, a.g.e. , s. 127 ; Bindal, a.g.e, s.18 ; Kaya, a.g.e. , s. XXII

³⁹ Kaya, a.g.e. , s. XXIII

⁴⁰ Bindal, a.g.e, s.18

Abdülaziz Efendi, Şeyhülislam olmasını şöyle anlatmaktadır :

‘‘ taraf-ı saltanat-ı aliye ile ağalar miyanında cereyan eden ahvalen habir ü agah değil idim. Negah ba de eda i’z zuhur kethüday-ı taberdaran geliüb canib-i cenab-ı saltanat-me abdan peyam-ı da’vet getürdü.

İmtidad-ı zaman-ı azl ve kat-i ümmid-i nasb ile esb ü esbab mevcud olmayub naçar semend-i müste’ar ve ariyeti destar ile azm-i dergah-ı ikbal ü cah olundu.

Daru’ssa’ade Ağası Kapısı dahilinde şehzadeler talimine mahsus mescidde yed-i müeyyedleri iltisamı ile istisad olunub, pürsiş-i hatırdan sonra rütbe-i ülya-yı fetvaya is’ad-ı

Mutazammın Hatt-ı Hümayun ihsan buyurdular.

‘‘ cenabımıza fetva hizmetin tefviz eyledik. İmdi din ü devletimize ve ümmet-i Muhammed’e layık olan işleri şer’i şerif muktezası üzre görmenüz lazımdır.her emrinizi Cenab-ı Hakk’a tefviz eylemişüz’’ deyü Hatt-ı Şerif ile tahrir buyurdularında Besmele-i Şerifi yad buyurub ba’dehu ‘‘mübarek olsun ‘‘ deyü nutk-ı can-bahş ile hane-i kalbimizi abad buyurdular.’’⁴¹

Büyük ve soylu bir aileye mensup olan Abdülaziz Efendi örf ve adetlere son derece bağlı bir insandı. Bu bağlılığını Şeyhülislam olduğu zamanda göstermiştir. Fetva payesine gelen ulema Divan-ı Hümayun’da merasimle sultanın elini öper ve kendilerine kürk giydirilirdi. Yahya Efendi’den sonra müftü olanlar bu adeti terk etmişlerdir. Fakat Abdülaziz Efendi Şeyhülislam olunca, unutulmaya yüz tutan bu adeti yeniden ihya etmiştir.⁴²

Şeyhülislamlığı zamanında müderrislerin tayin edilmesinde hassasiyet göstermiş ve vakıfların tanzimi ile uğraşarak Fatih, Sultan Selim ve Sultan Süleyman Vakıfları’nın düzeltilmesinde büyük gayretler göstermiştir. Örneğin Sultan Süleyman

⁴¹ Bindal, a.g.e, s.18-19

⁴² Kaya, a.g.e. , s. XXV

Vakfının iradı yevmiye altı bin akçe, masrafı yedi bin beş yüz akçe iken, masrafları azaltmak suretiyle irad ve masrafı eşit hale getirmişti.⁴³

Vezir-i Azam Melek Ahmed Paşa'nın azledilerek Siyavuş Paşa'nın sadarete getirilmesiyle neticelenen ayaklanmada kul taifesinin kendilerine zorla zuyuf akçe vererek zulüm ve tazyik yaptıklarından şikayetçi olan İstanbul esnafı, toplanıp Vezir-i Azam Melek Ahmed Paşa'ya gitmişler, durumlarının iyi olmadığını ,artık dükkanlarının kiralarını zor ödeyebildiklerini ,yeni vergileri ödemeye tahammüllerinin olmadığını bildirmişlerdir. Tüm bu yaptıkları açıklamalara rağmen bir sonuç alamadıkları gibi bir de Vezir-i Azam Melek Ahmed Paşa'dan azar işitmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul esnafının büyük bir bölümü dükkanlarını kapatarak on bin kişilik bir kalabalıkla beraber Davut Paşa mahkemesi yanındaki şeyhülislam Abdülaziz Efendi'nin evine gelmişlerdir.⁴⁴

- *“ Bu mertebe zulm ve bidada haşaki rıza-i hümayu ola. Bizim derdimize dermana himmet buyurun. Yoksa halimiz perişan ve makamımız zindan olmak mukarrerdir”* diye sıkıntuların şeyhülislam Abdülaziz Efendi'ye bildirmişlerdir.⁴⁵ Abdülaziz Efendi :

- *“ Hazineye ta'alluk eden işlerde alakamız yokdur. Böyle hususlara karışmağa kadir değilim, yine heman paşaya varın”*⁴⁶ diyerek başındaki kalabalığı çevresinden ve evinden savmak istediye de Saraçhane Kethüdası Ramazan Dede ve ileri gelen birkaç kişi:

“ kendinizden kürkler istendikte ayağa kalkub Sultan İbrahim'i ve veziri katlettiniz. Şimdi bizim halimiz ile neden meşgul olmazsınız? Elbette emir, şer'idir. Ya kalk önümüze düş veya ne olacaksa olsun” diye yüksek sesle bağırınca⁴⁷; Abdülaziz Efendi :

---

⁴³ Bindal, a.g.e, s.19-20

⁴⁴ Refik, a.g.e. , s. 136

⁴⁵ Kaya, a.g.e. , s. XXVI

⁴⁶ Bindal, a.g.e, s.20

⁴⁷ Kaya, a.g.e. , s. XXVI

“*padişah hazretlerine iki defa haber gönderdim, sözümlün te’siri olmadı. Hatırınız için bir kere daha Padişah Hazretleri’ne dua-name yazayım, umulur ki bunun tesiri olur*” diyerek tezkireyi hazırlamış ve “*siz buradan gitmeden tezkirenin cevabı gelir, taraf-ı Saltanat-ı aliyye’den da’vet buyurulmadıkça gitmek uygun olmaz*” diyerek onları oyalamış ve bir yandan Vezirlere ve Yeniçeri Ağaları’na gizlice haber göndererek yardım istemiştir. Halk razı olup dağılmak üzere iken, aralarından bazıları, “*Bu iş böyle olmaz. Müftü önümüze düşsün beraber gidib hali Padişah’a arz edelim*” deyince çaresiz kalan Abdülaziz Efendi :

“*biz gitmeziz demedik, muradımız ma kulünmülahaza idi. At eğerlensin ne ola gidelim*”⁴⁸ demiş ve abdest bahanesiyle diğer odaya geçmişse de kapısının önünde bekleyen halk Abdülaziz Efendi’yi yakalamış ve zorla ata bindirmişlerdir. On bin kişi ile birlikte saraya doğru yola çıkan Abdülaziz Efendi’nin başındaki bu kalabalığa çevredeki dükkan sahipleri de destek vermişler ve Abdülaziz Efendi At Meydanına geldiği vakit çevresindeki kalabalığın sayısı yirmi bine ulaşmıştı. Ayasofya’nın önüne gelindiği zaman Abdülaziz Efendi saraya girmek için izin istemiş ve gerekli izin gelince de beraberindeki kalabalıkla beraber Saray-ı Hümayun’a girmiştir

Saraya giren Abdülaziz Efendinin kaderi burada da ters gitmeye devam etmiştir. Haremden Ağalarla kavga edip gelen Valide Sultan hıncını Abdülaziz Efendi’den alırcasına;

“*Bu eşhası niçün def etmeyüb saray’a getürdünüz?*” deyince Abdülaziz Efendi :

“*Biz bunları getürmedük ,bunlar bizi getürdüler. On hizmetkarlı bir ademiz, def’lerine bir vechile kadir olamadık. Hala Saray-ı amire’de edna mertebe üçbin adem vardır. Siz def edin. Şikayetler fakirden değil Vezir’dendir.*”⁴⁹ diyerek kendisini savunmuştur.

Kösem Sultan’ın öldürülmesinden sonra Ağalarla Sarayın arası iyice açılmış, İstanbul eşrafı saraya davet olunmuş, Divan-ı Hümayun önüne taht kurulmuştur.

⁴⁸ Bindal,,a.g.e, s.20-21

⁴⁹ Bindal,,a.g.e, s.21

Sancak-ı Şerif çıkarılarak şehre salınan münadilerle şehirli sancak altına çağırılmış, Ağa Kapusu'nda toplanan Ağa'lar ise ulemayı Ağa Kapusuna davet etmişlerdir.

Şeyhülislam Abdülaziz Efendi'ye sabaha kadar birkaç defa adam gönderilmiş, sabahleyin saraydan da davet gelince tereddüde düşen Şeyhülislam yanında bulunan sadık adamlarıyla meşveret etmiş, Tiryaki solak Ahmed ve Ahmed Ağalar, Saray'a gitmesini tavsiye etmelerine rağmen, Ağalar'a vefa borcu olduğunu söyleyerek, Ağa Kapusu'na gitmiştir.⁵⁰ Böylelikle entrikalarla dolu hayatının en büyük siyasi hatasını da burada yapmıştır.

Bu olaylardan saray galip çıkınca Abdülaziz Efendi 15 Ramazan 1061 (1651 – 3 Ağustos)da azledilmiş,⁵¹ diğer ulema ile birlikte Saray'a gelerek içeri girmek için izin istediğinde “ *Bostancıbaşı yanında kalsın* ” diye huzura kabul edilmeyerek meşihattan uzaklaştırılmış, bunun üzerine Samatya'daki evine giderek istirahata çekilmiştir.⁵²

Yeni Şeyhülislam Ebu Said Efendi, Abdülaziz Efendi gibi güçlü bir şahsiyetin İstanbul'da kalmasını kendi çıkarları açısından doğru bulmamıştır ve bir kadir gecesi fermanla evinden alınan Abdülaziz efendi Samatya'dan bir kayığa bindirilerek Sakız Adası'na sürülmüştür. Adaya çıktığı ilk günlerde arkadan gelen ikinci fermanla Sakız Kazası'nın kendisine arpalık olarak verildiği bildirilmiştir.⁵³

Günlerini gurbetin vermiş olduğu sıkıntı içinde geçiren Abdülaziz Efendi , kendisinin suçu olmadığını, yanlış anlamaya maruz kaldığını, sürgünü hak etmediğini, Saray'a son derece hürmetkar olduğunu söyleyerek etrafa mektuplar göndermiş ve affı için Padişah' a doksan beyitlik bir terhib-i bent yazmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Kaya, a.g.e. , s. XXVIII

⁵¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşayih-i Osmani- Osmanlı ünlüleri*, Sebül Yayınları, İstanbul 1996 C.I, s.99 ve Kaya, a.g.e., s.XII

⁵² Refik, a.g.e. , s. 138

⁵³ Kaya, a.g.e. , s. XXIX

⁵⁴ Kaya, a.g.e. , s. XXIX

Rodos, İstanköy, Sakız ve Midilli'nin dışındaki diğer adaların düşman istilasına maruz kalması ve geriye kalan adalarında istila ihtimalinin bulunması üzerine imkanı olan herkes adalardan kaçmaya başladı. Bu sıralarda sıkıntı ve üzüntü içerisinde günlerini geçirmekte olan Abdülaziz Efendi'ye Sakız Adasına bir naib bırakarak Bursa'ya gelmeleri emredilmiştir. 1062 Cumade'l-ûlâ (1652 Nisan-Mayıs) Abdülaziz efendi bu gelen habere çok sevinmiş ve kendisi için gönderilen Bey Gemisi'ne binerek rahat bir yolculuktan sonra kısa zamanda 12 Cumade'l-ûlâ 1062 (1652- 22 Nisan) tarihinde Mudanya İskelesi'ne, oradan da Bursa'da ki ceddinden kalma evlerine gelerek yerleşmiştir.⁵⁵

Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi ile Hoca-zade Mesud Efendi'nin arası iyi olmadığı için meşihat makamında bulunan Mesud Efendi 10 Cumade'l-ula 1066 (1656 – 6 Mart) tarihinde Abdülaziz Efendi'nin Sakız arpalığını alarak, Mudanya'ya arpalık olarak Abdülaziz Efendi'ye vermişti. Mesud Efendi'nin plânı Abdülaziz Efendi'nin bu değişimi kabul etmemesi, Abdülaziz Efendi'yi itaatsizlikle suçlamak için eline bir koz geçmesi idi.

Durumu sezen Abdülaziz Efendi, “ *Mudanya arpalığı Sakız'dan birkaç mertebe daha tercih olunur, lütfunuzdan memnun olduk*” diyerek bu şahsına yönelik hareketi kendi içine çekerek, bu hareketiyle Hoca-zade'nin olası bir şerrinden kendisini kurtarmıştır.⁵⁶

Ömrü boyunca birçok defa sürgüne maruz kalan Abdülaziz Efendi, ömrünün son demlerini de böylelikle sürgünde geçirmiş oldu. Büyük sıkıntılar içinde geçen ömrü 6 Rebi'ül Ahir 1068 (6 Ocak 1658) gecesi saat beşte sona ermiştir. Abdülaziz Efendi'nin vasiyeti üzerine Bursa'da Deveciler Mezaristanı yakınlarındaki Timurtaş Muallimhanesi civarında defn olunmuştur.⁵⁷

---

⁵⁵ Bindal, a.g.e, s.22

⁵⁶ Refik, a.g.e. , s. 144

⁵⁷ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, 2000, s.225

B-ESERLERİ

a- EDEBİYATA DAİR ESERLERİ

- 1- Gülşen-i Niyaz⁵⁸
- 2- Münaca'at⁵⁹
- 3- Divân⁶⁰
- 4- Risâle-i Kalemîyye⁶¹

b- DİNİ ESERLERİ

- 1- Mir'atü's-safâ⁶²
- 2- Fevayihu'n-Nebîyye fi Siyeri'l-Mustafaviyye⁶³
- 3- Nefhatü'l-Üns fi Şerhi Ravzati'l Kuds⁶⁴
- 4- Hallü'l İştibah an Ukadi'l-Eşbah⁶⁵

Abdülaziz Efendi'nin dini eserleri arasında bu eserlerle birlikte Hilyetü'l Enbiyâ, Kitabu'l-elgaz fi Fıkhı'l-hanefî, El-Kafî, Fetevâ, Risaletün fi-kavli'l Beyzavi ve li'l Mu'teber Tahsis Haze'l-hükm ve Ahlak-ı Muhsini Tercemesi adlı eserleride vardır. Ancak bunlar hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır.⁶⁶

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Kaya, a.g.e, s. XLI

⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Bindal, a.g.e, s.35

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, İstanbul , 1975, C.III, s.80-81

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.81

⁶² Kaya, a.g.e. , s. XL

⁶³ Kaya, a.g.e. , s. XL

⁶⁴ Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., s.82

⁶⁵ Kaya, a.g.e. , s. XLIII

⁶⁶ Kaya, a.g.e. , s. XLIII- XLIV

c-TARİHE DAİR ESERLERİ

1 – Ravzatü'l Ebrari'l Mübin bi-Vekai'i Selefi'l-maziyye ve'l Ahbar

Hz. Adem'den 1058 (1648) yılına kadar geçen vekayi'ine alan umumi bir tarihtir. Bu eser dört fasıl ve iki tekmilden oluşmaktadır. Bu eserde İslamdan önceki peygamberlerin kıssa ve menkıbeleri, Hz. Peygamber, savaşları ve dört halife dönemi, İslam hükümdarları ile IV. Mehmed'in cülusuna kadar geçen süredeki Osmanlı tarihinden bahsedilmektedir.⁶⁷

Abdülaziz Efendi bu eseri Rumeli Kazaskeri olduğu sırada 1059 (1649) yılında Sultan IV. Mehmed Han'a takdim etmiştir.⁶⁸

Ravzatü'l Ebrar, mısır'da Bulak Matbaasında 1248 (1832-33) yılında basılmıştır. Bu basılan kısmı eserin tamamını kapsamamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa bölümü 845 numarada bulunan yazma nüshasıyla aralarında farklılıklar bulunmaktadır.⁶⁹

2- Zeyl-i Ravzatü'l Ebrâr

Bu eser Hz. Adem'den 1056 (1648) yılına kadar geçen olayları muhtasar bir şekilde kendisinde toplayan Ravzatü'l Ebrar adlı esere zeyl olarak Bursa'da sürgünde iken yazılmıştır.

IV. Mehmed'in cülusundan kendi ölüm tarihi olan 1068 (1658) yılına kadar geçen 10 yıllık vekayii içine alan bu eser aynı devir içindeki bazı önemli olaylara yakından tanık olan bir devlet adamının ağır hitaplarda bulunduğu akıcı ve gayet santkar bir şekilde yazdığı bir çeşit hatıratır.⁷⁰

⁶⁷ Refik , a.g.e., s.142

⁶⁸ Kaya, a.g.e. , s. XXXVII

⁶⁹ Bindal, a.g.e, s.36

⁷⁰ Refik, a.g.e., s.142

3- Süleyman-name

Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusundan vefatına kadar olan fetihleri ve bu zamanda yetişen Ulema ve Vüzera'dan bahsetmektedir. 1248 (1832-33) yılında Mısır'daki Bulak Matbaasında basımı yapılmıştır.⁷¹

4- Zafer-nâme

(Tarihçe-i Fethi Revan ve Bağdad)

a. Eserin Te'lif sebebi ve Tarihi

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, eserin te'lif sebebini, zamanın Sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın, Revan ve Bağdad zaferlerini ihtiva eden bir eser kaleme almasını istemesi şeklinde açıklamaktadır.⁷² Müellif eserin te'lif tarihini eserin son bölümünde 1052 (1652) yılı olarak zikretmiştir.⁷³

b. Eserin Muhtevası

Zafername IV. Murad'ın Revan seferi için Üsküdar'dan hareket tarihi olan 21 Ramazan 1044 (10 Mart 1635) 'den başlayarak, Kara Mustafa Paşa'nın Kasr-ı Şirin'de Osmanlı-İran barış anlaşmasını imzalamasından sonra İstanbul'a vasıl olduğu tarih olan 11 Ramazan 1049 (5 Ocak 1640) tarihinde sona erer. Eser alt başlıklarla beraber sekiz bölümden oluşur.

Birinci bölümde; IV. Murad'ın Revan seferi için İstanbul'da yapmış olduğu sefer hazırlıklarından, bu hazırlıkların tamamlanmasının ardından ordunun Üsküdar'dan hareket etmesinden ve Revan'a varılarak Revan savaşının yapılmasından ve Osmanlı ordusunun zaferinden bahsedilir.

İkinci bölümde; Padişah Revan seferinde iken İstanbul'da meydana gelen olaylardan, devlete isyan eden kişilerin idam edilmelerinde ve bizzat Padişah

⁷¹ Bindal, a.g.e, s.36

⁷² Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafername*, Esad Efendi Ktlg, No: 2086/3, v.41a-41b

⁷³ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, a.g.e., v. 41b

Hazretlerinin emri ile kardeşleri Şehzade Bayezid ve Süleyman'ın idam edilmelerinden bahsedilir.

Üçüncü bölümde; padişahın istanbul'a dönüşünden sonra yaptığı icraatlardan, İran ordularının Revan'ı tekrar ele geçirmelerinden ve buna mukabil IV.Murad'ın Bağdad seferine çıkmasından bahsedilir.

Dördüncü bölümde; Padişah IV. Murad'ın Bağdad seferinden bahsedilir.

Beşinci bölümde; Padişah'ın Bağdad seferinde olduğu sırada devlet içerisinde meydana gelen olaylardan ve Piyale Kethüda'nın Azak kalesi için Kazak eşkiyalarına karşı verdiği mücadelelerden bahsedilir.

Altıncı bölümde; Bağdad seferinden dönülmesinden, Lehistan ile olan siyasi ilişkilerden ve Padişah'ın rahatsızlanarak vefat etmesinden bahsedilir.

Yedinci bölümde; Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın İran ile görüşerek Kasr-ı Şirin anlaşmasını yapması ve anlaşma maddeleri verilerek Osmanlı ile İran'ın yeni sınırlarından bahsedilir.

Sekizinci bölümde ise; Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın erdem ve faziletinden, yaptırmış olduğu hayır eserlerinden (han, hamam, çeşme vb.) bahsedilir.⁷⁴

c. Yazma Nüshaları ve Nüshaların Hususiyetleri

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Zafername'nin beş yazma nüshası İstanbul'un muhtelif kütüphanelerinde ve üç yazma nüshası da yurt dışında (Viyana Milli Kütüphane No: 1055, Paris Milli Kütüphane c.r. 135, Kahire Kütüphanesi) olmak üzere toplam sekiz nüshası vardır. Bunlar;

1- Es'ad Efendi (Süleymaniye Ktb.) No:2086/3 (Kısaltma: A)

Eserde zafername ile birlikte üç risale bulunmaktadır. Zafername 40a ve 117a varakları arasını kapsamaktadır. Eser 77 varaktan oluşmaktadır.ilk sayfası 10, bunu

⁷⁴ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, a.g.e., v. 41b

takip eden sayfalar 13, son sayfası ise 3 satırdan oluşmaktadır.kapağı kahverengi meşindir. Nesih hatla yazılmış olup özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.⁷⁵

2- İstanbul Üniversitesi Ktb. No: 2288 (Kısaltma: B)

Bu eserde zafename ile birlikte iki risale mevcuttur. Diğer eser Kimya-yı sa'âdet'tir. 50 varaktan oluşmaktadır. İlk sayfa 15 satır, akabindeki sayfalar ise 21 satırdır. Kapağı bordo renklidir. Eserin içindeki başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, sayfalar ise sarı yıldızlı boyalı cetvel içine alınmıştır. Ayrıca virgül işaretleri de kırmızı renk mürekkep ile konulmuştur. Risalenin son kısmında bir de şiir yer almaktadır.⁷⁶

3-İstanbul Üniversitesi Ktb. No:1391 (Kısaltma: D)

Bu nüsha müstakil bir risaledir. Koyu kırmızı renkli kapaklıdır. 43 varaktan oluşmaktadır. Eserin ilk sayfası 16, akabindeki sayfalar 21, son sayfası ise 13 satırdan oluşmaktadır. Eserin ilk sayfası sarı yıldızlı boya ile diğer sayfalar ise kırmızı renk ile cetvelenmiştir.⁷⁷

4- İstanbul Üniversitesi Ktb. No: 9791 (Kısaltma: E)

Bu nüsha müstakil bir risaledir. Sayfa numaraları 66 varak verilmiştir. Ancak 28 varak numarası iki kere verilmiştir. Eser esasen 67 varaktan oluşmaktadır. İlk sayfası 11 satır, akabindeki sayfalar 15 satır, son sayfası ise 8 satırdır. Kapağı kahverengidir. Eserin yazıları kırmızı çerçeve içine alınmıştır. Bölüm başlıkları da kırmızı renkli mürekkep ile yazılmıştır. Esad Efendi Kataloğu'nda yer alan nüsha ile

⁷⁵ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafename*, Esad Efendi Ktlg, No: 2086/3, v. 40a-117a

⁷⁶ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafename*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No:2288, v. 1a- 50b

⁷⁷ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafename*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No. 1391, v. 1a-43b

mukayese edildiğinde (41a-48b) varaklarının bu eserde yer almadığı görülmektedir.⁷⁸

5- Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Bağdad No: 241

Bu numaradaki eserde Zafernâme ile birlikte, Kara Çelebi-zade Abdülaziz efendi'nin Ravzatü'l-Ebrar adlı eseride yer almaktadır. Kapağı koyu kahverengidir. 28 varaktan oluşmaktadır. İlk ve akabindeki sayfalar 24, son sayfa ise 15 satırdan oluşmaktadır.⁷⁹

Ayrıca Viyana Kütüphanesi, Flügel Kataloğu No: 1055, Paris Milli Kütüphanesi, Blochet Kataloğu No: 135 ve Kahire Milli Kütüphanesi- Hıdıviyye Kataloğunda kayıtlı olan nüshalarla birlikte toplam sekiz nüshası bulunmaktadır.⁸⁰

⁷⁸ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafername*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No:9791, v. 1a-66b

⁷⁹ Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi, *Zafername*, Topkapı sarayı Müzesi Ktb. Bağdad No: 241

⁸⁰ Ağah sırrı Levend, *Gazavat-nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, s.108-109; Franz BABİNGER, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara, 2000, s.226

II. ZAFERNÂME IŞIĞINDA IV. MURAD'IN REVAN VE BAĞDAD SEFERLERİNİN ANALİZİ

a- Osmanlı-İran İlişkilerine Genel Bakış

Safevi hanedanı, İran'da saltanat sahibi olarak yaklaşık iki buçuk asır hakimiyet sürmüştür. Şah İsmail önderliğinde 1501 yılında Azerbaycan topraklarında kurulan devlet, zamanla genişleyerek tüm İran topraklarını hakimiyeti altında toplamayı başarmıştır. Safevi hükümdarları, eski İran Hükümdarlarının kullandıkları 'Şah' unvanını kullanmışlardır. İran da kurulan bu Türk devleti ismini, Şah İsmail'in altıncı göbekten atası olan Şeyh Safiyüddin'den almaktadır. Şeyh Safiyüddin döneminde Safevilik Sünni bir temayul içerisindeyken, Şeyh Safi'nin torunu Hoca Ali'nin Şiiliğe meyletmesi ile tarikatın transformasyonunda ilk adım atılmış, Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt ise bu dönüşümü sağlamlaştırarak, Safevi tarikatını militarist yönü öne çıkan radikal Şii mezhebi haline getirmiştir. Safeviler tüm bu Şii propagandalarını, halkın kültür tabanının meylinin bu yönde olmasından ziyade; Sünni Özbek ve Osmanlı Devletlerine karşı farklı mezhep geliştirerek mevcudiyetini koruma isteğinden kaynaklanarak yaptıkları söylenebilir.⁸¹

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, bulunduğu jeopolitik konum nedeniyle tarih boyunca Doğu ve Batı komşularıyla sürekli etkileşim içerisinde olmuştur. Dolayısıyla bölgede uzun süreli bir barış dönemi pek yaşanmamıştır. 1501 yılında doğusunda kurulan Safevi Devleti Anadolu ile İran arasındaki rekabeti daha da arttırmıştır. Şah İsmail ve Anadolu topraklarında yaşayan taraftarları Anadolu'daki siyasi birliği bozmaya çalışmışlar ve bunun neticesinde XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı-İran münasebetleri büyük çoğunlukla çatışma içerisinde geçmiştir. Osmanlı-Safevi mücadelesi, İslam tarihinde var olan mezhep çatışmasının siyasi alana da sıçradığının en

---

⁸¹ H.Mustafa Eravcı, " *Safevi Hanedanı*", Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c.VI, s.882

önemli kanıttır. Bu dönemden itibaren Anadolu ile İran’da kurulan devletler arasındaki rekabet bazen aleni bir şekilde bazen de gizli olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir.⁸²

Osmanlı-İran ilişkileri üzerine çalışmalar yapan H. Mustafa ERAVCI’ya göre Osmanlı-Safevi ilişkilerini tarihsel süreçte sekiz başlık altında incelemek mümkün.

‘1- Şah İsmail’in ilk akınlarından H-920/M-1490 Çaldıran savaşına kadar geçen süre ki;bu dönemde Anadolu’da Safevi saldırganlığı artmıştır.

2- Çaldıran savaşıyla H-920/M-1514 başlayan ve Amasya Antlaşmasına kadar olan dönem ki; Osmanlı doğu politikasının aktif olduğu dönemdir.

3- Osmanlı-Safevi arasındaki, Amasya Antlaşması ile başlayarak 1577’ye kadar yirmi dört yıl süren barış dönemidir.

4- III. Murad döneminde Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan’ı ele geçirmek için bölgeye gönderilen serdarlar ve ordular dönemidir ki; 12 yıl sürmüş olup 1590 İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

5- 1590 İstanbul Antlaşması ile başlayan barış dönemidir ki; 1603 yılına kadar devam etmiştir.

6- 1603 yılında başlayarak 1612 yılına kadar devam eden dokuz yıllık savaş dönemidir. Bu esnada Osmanlıdaki saltanat değişimini fırsat bilen Safevi Hükümdarı Şah Abbas, seri hareketi, casuslar vasıtasıyla önceden haber toplaması ve batılı devletler ile Osmanlı aleyhine ittifak kurması sonucu Tebriz ve Nihavent gibi önemli şehirleri Osmanlılardan geri almıştır.

7- 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasına kadar devam eden dönem ki; IV. Murad’ın gayretleri ile tekrar Irak havzasında toparlanma sürecidir.

8- 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile başlayan ve 1722 yılına kadar devam eden barış dönemidir.’⁸³

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Osmanlı İran savaşları aralıklı olarak yıllarca devam etti.1635 yılında IV. Murad Revan’ı Safevilerden geri aldı.⁸⁴ Bu yeni dönemle birlikte daha çok Irak-ı Arab da yaşanan mücadeleler sırasında Irak’ın en

⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Mustafa Eravcı, ‘ II. Şah İsmail döneminde Doğu Anadolu’da Safevi Tehdidi’, Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu, Elazığ, 2001

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Mustafa Eravcı, ‘ Osmanlı-Safevi Münasebetleri ile ilgili Türk Kaynakları ’ , I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 2005

⁸⁴ Bekir Şahin, *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih-Medeniyet-Kültür)*, Yenişafak Yayınları, İstanbul, 1996, C.IV, s.64

önemli bölgelerinde Bağdad birkaç defa el değıştirdikten sonra nihayet 1638 de IV. Murad'ın fethinden sonra 1639'da Zühab'da (Kasr-ı Şirin)⁸⁵ imzalanan barış antlaşmasıyla Irak-ı Arab Osmanlı idaresine geçti. Böylece güney sınırını Basra körfezine dökülen Şatt-ül Arab nehri teşkil etti. Bu anlaşma iki devlet arasında uzunca bir süre barış ortamının doğmasına ve ticari yasakların kaldırılıp eski ticaret yollarının canlanmasına da vesile oldu.

Kasr-ı şirin anlaşması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bahar havasına girmiştir. Ayrıca yapılan bu yeni anlaşma günümüzdeki Türkiye-İran sınırında önemli bir kısmını teşkil etmesinden dolayı önemlidir. Bu dönemden sonra Osmanlı-İran sınırı pek fazla değışmemiştir.

---

⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, C.III, s. 205-206; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi (Siyasi Tarih)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, C.I, s.345-346

b- Zafername Işığında IV. Murad'ın Revan ve Bağdad Seferleri

Müellif eserin giriş kısmında, eserini yazma sebebini ve eserin içindekiler kısmını açıklayarak diğer bölümlere geçer. O'na göre eser sekiz bölümden oluşmaktadır.

Bab-ı Evvel Pâdişâh-ı Cem-câh Hazretlerinin Revan Fethine Atf-ı İnân-ı Azîmet Buyurdukları beyanındadır: (42a-56a)

Müellif, Revan seferinin temel sebebini İmam-ı Azam'ın nur saçan mezarı birkaç seneden beri Rafazi ve dinsizlerin eline düştüğünden, Çâr-yâr-Güzin'in ⁸⁶düşmanı olan Kızılbaşların kötü inançlarını, fena vücutlarını yeryüzünden kaldırmak dinen vacip olmuştur. Cennet gibi güzel Bağdat'ı Kızılbaşların elinden saltanatımızın gayretiyle ,geri almayı padişahımız namus meselesi saydığı şeklinde açıklamıştır. Bu entelektüel talebe bağlı olarak Veziriazam Mehmed Paşa seferden bir yıl önce, sefer hazırlıklarını yapmakla görevlendirildi. Hazırlıkların tamamlanmasıyla 1044 senesi Recep ayının başında (Aralık-1635) sefere çıkmaya karar verildi. Padişahın ve diğer devlet görevlilerinin çadırlarının önüne tuğlar dikildikten sonra mübarek Ramazan ayının dördüncü günü Padişahın otağı Üsküdar sahrasına kuruldu. Vezirlerin ve diğer devlet memurlarının da çadırları burada kuruldu. Burada yapılan görev taksimiyle Kaimmakam Bayram Paşa İstanbul muhafazasında kalıp, Murtaza Paşa sefer kaimmakamlığına tayin oldu.

Ramazan'ın yirmi birinci⁸⁷ günü Padişah Hazretleri bütün haşmetiyle ve heybetiyle Üsküdar tarafına geçti. Seferin uğurlu olması için Şeyhü'l-İslam Yahya Efendi Hazretleri de sefere katıldı.

Şevvalin dördünde⁸⁸ Sekban Başî Mustafa Ağa liyakatı, kabiliyeti, dürüstlüğünden dolayı yeniçeri ağalığı makamına atandı. Kethüda Beyliğinden azl edilen Muslihuddin

⁸⁶ Çâr-yâr-ı Güzin, Hülâfa-i Râşidin (Hz.Ebu Bekir, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali)

⁸⁷ Naima Efendi, Ramazan ayının yirmi ikinci günü olduğunu söylüyor. Naima'dan alıntı yapan Hammer'de aynı tarihi gösterir. Ayrıca bu tarihi Solak-zade ise Ramazan ayının yirminci gününü kaydeder. (Bkz.(Naima Efendi, a.g.e., s.1285); Bkz. (Baron Joseph Von Hammer Purgstal , *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat , İstanbul, 1988, C. V, s.194); Bkz.(Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, (Haz. Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, C.II, s. 535)

⁸⁸ Müellifimizin tarih vermediği bu atama tarihini Naima Efendi Şevvalin dördü olarak göstermiştir. (Bkz. Naima Efendi, a.g.e, s.1285)

Ağa Sekbanbaşı olarak İstanbul muhafızlığına tayin oldu. Üsküdar'da kaldığı süre zarfında Saadetli padişah hazretlerinin heybeti ve Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın gayretleri sayesinde sefer başlangıcından itibaren çarşı esnafından akçasız (parasız) bir nesne almak veya esnafın bir akçasını kesmek, hamal ve kayıkçıların paralarını eksik vermek, yolda giden bir fakirin önüne geçmek gibi kötü davranışlar yasak edilmiştir. Diğer taraftan Rumeli Muhafızı olan Vezir Canpoladzade Mustafa Paşa Rumeli askeri ile süratle hareket edip, Üsküdar'da Ordu-yu Hümayuna katıldı. Şevval ayının dokuzuncu günü ordu Üsküdar'dan hareket etti. Bütün ulema Maltepe'ye kadar orduyu uğurlayarak şereflendirdi.

Diğer menzillerde gelişen olaylarla ilgili müellif şu bilgileri verir:Beşinci menzil olan İznikmid'e (İzmit) varıldığında solak başlılardan biri İstanbul'da bir solak alakoyduğu için idam edildi. Pazarcık konağında İmam-ı Sultani Evliya Muhammed Efendi hatırına, Süleymaniye Müderrisi olan damadı Seyyid Yunus Çelebi'ye Edirne kazası yardım olarak verildi. Eskişehir'e varıldığı gün yeniçeriler yorgunluklarını gerekçe göstererek bu menzilde bir süre oturak eyledi.

Seyit Gazi menziline ise Anadolu Beylerbeyi Gürcü Mehmet Paşa hizmetinde olan Zorbabaşı Karayılıanoğlu isimli zorbabaşı Ordu-yu Hümayuna getirilerek idam edildi.Bardakçı menziline Karaman'dan azledilmiş Tortucu Hasan Paşa⁸⁹ önceleri halka ettiği zulüm ve adaletsizlikten dolayı idam edildi.⁹⁰

Bolvadin menziline varıldığı gün Gürcü Mehmet Paşa Anadolu askeriyle yürüyerek gösteri yaptı. Padişahın çadırına yüz sürdükten sonra belirlenen menzile inildi. Zilkade ayının başında Bolvadin menziline Gürcü Mehmet Paşa oğlu Mustafa Bey'in tasarrufunda olan Hamit Sancağı (Isparta) halkı şikayet etti. Aydın Bey'i Nugayi (Nogay) Paşa'dan da şikayet olundu. Padişah ikisini de öldürmeyi istemişti. Fakat bazı yakınlarının(hatırlı kişilerin) ricasıyla affedildiler.Ayrıca İshaklı menziline Karaağaç kadısı görevini ihmal ettiği gerekçesiyle idam edildi. Mezarı ol diyarın halkı tarafından

⁸⁹ Naima Efendi Tutici-Hasan Efendi olarak zikretmektedir. (Bkz. Naima Efendi, a.g.e, s.1285); Hammer de Tutici (Duducu) Hasan Paşa olarak zikretmektedir. Bkz. (Hammer, a.g.e. s.195); Uzunçarşılı ise bu ismi Duducu Hasan paşa olarak gösterir.Bkz.(Uzunçarşılı,) a.g.e, s.195

⁹⁰ Hammer, Tortucu Hasan Paşa'nın idam edilme sebebini, Paşa'nın daha önce düşmana mağlup olması şeklinde açıklar. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 195)

ziyaret yeri oldu. Argıthan isimli menzilde Karaman Eyaleti mutasarrıfı Celep Ali Paşa'dan halk şikayet etmesi üzerine kılıç ile başı kesildi. Kesilen baş top gibi yuvarlandı. Sultan IV. Murad at ile kendisi Konya'ya varıp, Arapoğlu Mustafa isimli eşkıyanın idamını emretti. Beş gün Konya'da ikamet edildi. Sultan Mehmet zamanında Poyraz Vakasına karışan kırklardan olan Gürcü Koca Osman Paşa önceleri yaptığı eşkıyalığın cezası gereği idam edildi.⁹¹ Keza Ürgüplü Hacı Mehmet ve Nalça Mehmet dahi bazı eşkıya elebaşları ile işbirliği yaptığı için idam edildi. Bor yakınlarında Nakardezen⁹² Çayırı isimli menzilde Ze'ametli çavuşlarından Cevherizade tütün içmek suçundan padişahın çadırı önünde idam edildi.

Zilka'de ayının yirmi beşinci günü Kayseri sahrasına inildi. Burada Kayseri Kadısı Bursalı Gökderelizade Ahmet Efendi zahire tedarikinde kusurlu olduğu için katlolundu. Zilhicce Ayının altıncı günü (23 Mayıs 1635) Sivas sahrasına inildi. Bayramın evvel günü⁹³ Musahip Silahtar Mustafa Ağa ikinci vezir olarak atandı. Şeyhü'l-İslam hazretleri, bütün vezirler, kadıaskerler ve bütün devlet erkanı otağına varıp tebrik ettiler. Çuhadar Ağa silahtar oldu. Adı geçen menzilde Keskinli Ali Paşa zulmünün çokluğu ve hakkındaki şikayetlerin fazlalığı nedeniyle öldürüldü. Has Bahçe Bostancılarından, bir bostancının padişahın hatt-ı hümayununu (fermanını) taklit ederek, etraftaki bazı beylerbeyi ve beyleri ortadan kaldırmışlar ve kendilerine kazanç sağlamışlardır. Bu kötü haber padişaha ulaştığında IV. Murad olayı incelemek için adam tayin etti. Sivas'ta ikamet edildiği günlerde suçlu yakalanarak ordu-yu hümayuna getirildi. Suçunu inkara etmesine bile fırsat verilmeden .Padişahın emri ile derisi yüzülüp, suçunun cezasını buldu. Diğer taraftan Seferden bir sene önce Veziria'zam Mehmed Paşa⁹⁴ Hazretleri sultanın sefer-i hümayununa mühimmat temin etmek (toplamak) için Anadolu'ya geçip, bir süre Halep'te ikamet etti ve gerekli ihtiyaçları temin etti. Veziria'zam Hazretleri Sefer-i hümayun'un Bağdat'a yapılacağını sanarak

⁹¹ Naima Efendi, Koca-Gürcü Osman Paşa'nın idam nedenini, Sultan Osman (Genç Osman) vakasında Su-başı bulunup, Padişahı katledenlerin başındakilerden birisi olması gerekçesiyle idam edildiğini açıklar. Ayrıntılı bilgi için Bkz.(Naima Efendi, a.g.e,C.III s.1288)

⁹² Naima Efendi bu yerin adını Nakkâre-zen olarak telaffuz eder. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1288); Hammer ise Nekkaarezen olarak zikreder. Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 195)

⁹³ Naima Efendi Müellifimizden bir gün sonrasını işaret etmektedir. Bayram günü gerçekleştiğini yazmaktadır. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1289); Hammer de Naima Efendinin verdiği tarihi verir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s.195)

⁹⁴ Müellifimiz eserinde Veziriazmin ismini vermiyor; Naima Efendi, Mehmed Paşa olarak gösteriyor. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1291)

Diyarbakır'a geldi. Burada ordunun ihtiyacı olan maddeleri tedarik etti. Hatta hendek doldurmak için binlerce çuval yapağı bile hazırlattı. Fakat sefer Revan'a yapılacağı için bu hazırlıklar bir işe yaramadı. O sırada Sultanın Revan tarafına yöneleceği ihtimali malum olunca, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa mühimmat temini için memur oldu. Halil Paşa hizmetinde kusur etmedi. Serdar ,Padişahın korkusuna Diyarbakır'dan kalkıp, Erzurum tarafına gitti. Bu tarafta Saadetli Padişah Hazretleri bazı konularda Halil Paşa'ya kızdı. Öldürülmesi için Kapuçular Kethüdası ve Veziria'azama ferman (hatt-ı hümayun) gönderdi. Bu sırada Halil Paşa Simavir isimli menzile konmuştu. Kapucular kethüdası Şahin Ağa'ya padişahın hatt-ı şerifi (fermanı) ulaştı.Üç yüz atlı askerlerinden ayrılıp beraberinde Şahin Ağa ile gittiler. Halil Paşa'nın bu olaydan (öldürülme emrinden) haberi yoktu.Erzurum yakınlarında Gümüşkebed⁹⁵ isimli yerde Otağını kurup, mühimmat temini ile meşgul iken, Vezira'azamın yakınına geldiğini haber alınca, kalkıp karşıladı.Ve vezira'azamı mütevazı otağına indirip, sefer mühimmatı için topladığı malları gösterdi. Yaptığı hazırlıkları anlattı.Yaptığı hizmetler hiç takdir edilmedi. öğlen ile ikindi namazı arasında idam edildi.⁹⁶ Halil Paşa'nın öldürüldüğünü haber alan Şahin Ağa, Halil Paşa'nın başını alarak ordu-yu hümayuna gitti..Kapıcılar kethüdası geldiğinde,Erzurum Eyaleti Küçük Ahmet Paşa'ya verildi. Şam eyaleti Silahtar Paşa'ya verildi.Çiftelerli Osman Ağa mütesellim(vergi memuru-kaymakam) oldu. O menzilde Büyük Mîrahor Nasuh Paşazade Hüseyin Ağa vezirlik rütbesi ile Budin Beylerbeyi oldu.Edirne seferinde kaptanlıktan Budin muhafızlığına atanan cömertliği ile ün salmış vezir Cafer Paşa halk arasında fitne çıkaranları yok emek için görevlendirildi.Murtaza Paşa'nın yardımı ile Şahin Ağa büyük mirahor oldu. Çakırcıbaşı Salih Ağa Kapıcılar Kethüdası oldu.

Esas ordu yirmi gün kadar Sivas'ta ikamet edildikten⁹⁷ sonra hareket etti. Padişah Hazretleri'nin izlemesi için Kömür Ovası isimli sahrada ferman üzerine savaş oyunları ve eğlence düzenlendi. Önce Anadolu Askerleri ile Sivas Askerleri, sonra Rumeli Askerleri birbirleri ile savaş gösterisi yaptılar. Savaş meydanında düşman ile yaptıkları gibi harp, öldürme, kavga, kılıç ve tüfenk kullandılar. Çeşitli marifet ve hünerlerini

⁹⁵ Müellfimizin Gümüşkebed dediği yerin adını Naima Efendi Gümüş-künbed olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1292)

⁹⁶ Naima Efendi, idam vaktini kuşluk vakti olarak belirtmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1292)

⁹⁷ Sivas'ta ikamet olunan süreyi Hammer on dört gün olarak belirtmektedir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 197)

gösterdiler. Saadetli Padişah Hazretleri birkaç defa bizzat meydana çıkarak pehlivan gibi gösteri yaptı. Padişah Hazretlerinin hareketleriyle coşan askerlerin dua ve övgü sesleri gök kubbede çınladı. Vezira'zam Hazretleri Erzurum'da levazım ve mühimmatı topladıktan sonra askeri orada bırakıp, kendisi ordu-yu hümayun tarafına hareket etti. Ve Bayburt yakınlarında Senver Ovası isimli menzilde Padişahın çadırına ulaştı. İki gün sonra Padişah'tan müsade alarak Erzurum'a döndü.

1045/1635yılı Muharremü'l-Haram'ın sekizinci⁹⁸ günü vezira'azam kendi yanındaki askerleri ile Erzurum'dan kalkıp, Ilıca isimle mevkide Sultan IV. Murat'a alayını gösterdi. Askerler takım takım deniz dalgaları gibi padişahın otağı önünden geçtiler. Vezira'zam padişahın önüne geldiği zaman atından indi, Peygamberimizin alem-i şerifini (sancağını) kucağına alıp, İslam'ın saadetli padişahına teslim etti.⁹⁹ Ertesi gün, Üsküdar'dan bu tarafa altmış birinci menzil olan Erzurum'a yöneldiler. Bir menzilden öbür menzile (Ilıca'dan Erzurum'a kadar) varıluncaya kadar Padişah hazretleri gururla ve heybetle askerleri iki saf yaptırıp, ortalarında yürüdü.

Erzurum sahrasında deniz gibi kalabalık iki grup asker birbirine karışınca uçsuz bucaksız bir deniz oldular. Erzurum'da dinlenmeye karar verildi.Beşinci günü Trabzon'dan toplar getiren Behisnili Ali Paşa önceden işlediği suçlar nedeniyle idam edildi.Behisnili Ali Paşa'nın idam edilmesiyle boşalan görevine Hazinedar İbrahim Paşa¹⁰⁰ atandı.Yeniçeri Ocağında Sakabaşı olan Çavuşzade isimli alçak ve zorba başlarından (eşkiya) Aşık Yahya isimli eşkiya Zaferlerle nam kazanmış Padişahın huzurunda idam edildi. Ayrıca adı geçen menzilde bütün 18 Muharrem 1045 (4 Temmuz 1635)¹⁰¹ İslam askerine biner akçe aylık dağıtıldı. Buna ek olarak askerlere yeteri kadar erzak dağıtıldı. Asker yeterinden fazla olduğu için Revan gibi kalenin fethine bu kadar askere gerek olmadığı gerekçesiyle padişahın fermanı üzerine işe yaramayan kırk elli bin kadar adam ve fazla hazine ve ağırlıklar Erzurum'da bırakıldı.

⁹⁸ Müellifimiz, Muharrem ayının sekizini işaret etmektedir. Naima Efendi'ye göre bu tarih on altı Muharrem. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1292); Hammer de Naima Efendi'nin işaret ettiği tarihi vermektedir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s.198)

⁹⁹ Bu sancak Topkapı Sarayında olup,Yavuz Sultan Selim tarafından kutsal emanetler içinde Mekke'den getirilmiştir.Askerin manevi duygularını canlı tutmak için savaşta önde götürülürdü.

¹⁰⁰ Naima Efendi, Kör Hazinedar İbrahim Paşa olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1300)

¹⁰¹ Hammer, a.g.e, s. 199-200.

Bırakılan bu hazinelerin muhafazası için Mama Hatun¹⁰² menziline vezirlikle silahtarlıktan çıkan Hüseyin Paşa görevlendirilerek, Erzurum'da bırakıldı.

Muharrem ayının yirmi ikinci¹⁰³ günü iki yüz bin kadar asker, yirmi beş balyemez top, yüzden fazla şâhi darbzen ile Erzurum'dan Hasan Kalesi tarafına yürüdüler. Soğanlı Yaylası ismiyle meşhur olan yayla altı yedi günde aşıldı ve serhat şehri olan Kars'a varıldı.¹⁰⁴

Sefer Ayı'nın başında¹⁰⁵ düşman topraklarına ayak basıldı. Üçgine¹⁰⁶ menziline inildiğinde set (çit) yapmak için sayısız çubuk kesildi. Safer ayının on birinci¹⁰⁷ günü Erzurum'dan on altı menzil uzaklıkta olan Revan yakınlarına varıldı.¹⁰⁸ Yaya olarak yürürken Hisar'dan atılan top taşı parçaları ordunun üzerinden geçti. Allah'ın yardımıyla kimseye isabet etmedi. Zengi Suyu yürüyerek geçildi ve Hisardan atılan taşların ulaşamayacağı kadar uzak bir mahale Ordu-yu Hümayun kuruldu. Saadetli Padişah Hazretleri dahi daha yakına varmayı istedi. Ertesi gün¹⁰⁹ otağ-ı hümayun Hünkar Tepesi demekle meşhur olan tepenin ardına kuruldu. Vezirler ve devlet erkanı uygun yerlere kondular. Cephanelerden kazma, kürek, barut ve fitil dağıtıldı. Saadetli Padişah Hazretleri ve Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın gayretleri ile Safer ayının on ikinci gecesi¹¹⁰ yeniçeri yiğitleri kale duvarlarından girmeye çalıştılar. Mehtap ve kalenin etrafına yakılan meşaleler ile kale süslenmiş iken saat üçte asker deryası Revan'a doğru aktı

¹⁰² Müellifimizin mama Hatun olarak gösterdiği yeri Naima Efendi, Huma Hatun olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1301)

¹⁰³ Naima Efendi bu tarihi Muharrem yirmi dört, İsmail Hami Danişmend ise 25 muharrem olarak gösteriyor. Bkz. (İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, C.III, s.363); (Naima Efendi, a.g.e, s.1301)

¹⁰⁴ Kars'a varış tarihini Danişmend 1 Safer 1045 olarak veriyor. Bkz. (Danişmend, a.g.e, s.363)

¹⁰⁵ Naima Efendi, Safer ayının beşinci günü olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1301)

¹⁰⁶ Müellifimizin Üçgine Olarak gösterdiği menzili Naima Efendi ve Hammer Üç kilise olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1301); (Hammer, a.g.e, s. 201)

¹⁰⁷ Naima Efendi ile Danişmend bu tarihi Safer ayının onuncu günü olarak gösteriyor. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1301); (Danişmend, a.g.e, s.363)

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, Revan kalesinde emirgüne Oğlu emrinde on iki bin muhafız olduğunu belirtir. Bkz. (Uzunçarşılı, a.g.e, 197).

¹⁰⁹ Hammer bu günün tarihini 12 Safer olarak vermektedir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s.201)

¹¹⁰ Müellifimizin tarih vermeden anlattığı bu olayın Safer ayının On İkinci gecesi gerçekleştiğini Naima Efendi kaydeder. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1302)

Merhum Sultan Ahmet zamanında, Serdar Mehmet Paşa'nın kırkinci günde vardığı mahalden önce meterise girildi. Kale duvarı .hisar ve burçların üzerinde ki Kızılbaşlar o gece meterise girileceğine ihtimal vermiyorlardı.Yeniçeriler koşarak varıp, meteris kazmaya başlayınca kaleden top ve tüfek atışı yapılmaya başlandı. Kaleden atılan top ve tüfenk mermileriyle askerler yaralandılar. Saadetli Padişah Hazretleri her birine otuzar kırkar guruş ilaç parası verdi. Hatta Sultan Hazretleri çoğunun yaralarını huzurunda doktorlara tedavi ettirdi. Bazılarının yaralarına mübarek elini sürerek şifa verdi. Böyle güzel muamele görenler, padişaha görünmek mutluluğuna erişmek için yaranmaya can attılar. Padişah Hazretleri bu tür içten davranışlarıyla askerin gönlünü aldı.

Devlet erkanın dikkatli çalışmaları sonunda sabaha kadar meterisler ile ilgili çalışmalar tamamlandı. Askerler yerlerine yerleşti. Bu tarz üzerine :

Revan 'ın Meyller¹¹¹ tarafına Rumeli Askerleri ve ondan yukarıya veziria 'azam, ve onun üst tarafına Yeniçeri ağası ve onlardan da yukarı kenar tarafından köprüye varıncaya kadar altı-yedi bin yeniçeri ile Zağarcıbaşı Bektaş Ağa yerleştirildi. Böylelike suyun bir tarafından öbür tarafına varıncaya kadar Hisar kuşatılmış oldu. Diğer taraftan Anadolu Askeri ile Bektaş Ağa aralarında anlaştilar. Daha sonra Yeniçeri Ağa'sı meterisin ardına vardı. Onun yerine Küçük Ahmet Paşa ve bir iki beylerbeyi geçti. Kaptan Hüseyin Paşa beş tane balyemez topu ile suyun öte tarafındaki Gözcü Kalesi demekle meşhur tepeye yerleşti. Emirgüneoğlu sarayını ve büyük binaları top ile harap etti. Üç meteris (siper) değiştirerek hendek kenarına varıp, top ve tüfenk kurşunları (taneleri) her taraftan Revan üzerine yağmur damlaları gibi yağmaya başladı. Revan Kalesifazla büyük değildi. Ancak eski saraya kadar uzanıyordu. Bazen bir taraftan (koldan) atılan top gülleleri (taşları) hisarı aşp, öte taraftaki asker üzerine düşüyordu.

Yedi gün boyunca gece ve gündüz dört koldan atılan top mermileri kalenin burç ve bedenlerini hendeklere döktü. Özellikle yeniçeri ağası ve Rumeli kolununu atış yaptıkları tarafta olan duvarlar tamamen yıkılarak, yerle bir oldu. Muhasara günlerinden bir gün, Kızılbaşlar siperleri (meteris) basmak için Rumeli askerlerinin üzerlerine

---

¹¹¹ Müellifimizin Meyler olarak tabir ettiği yarin adını, Naima Efendi Miller olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1303)

saldırdı. Kızılbaşlar bu saldırılarından İslam gazileri karşısında hiçbir şey elde edemedi. Hisara geri çekildiler. Kızılbaşlardan bir kaç yakanıp öldürüldü. Bir gün bir cebeci duvara çıkıp, Kızılbaşlardan bir bayrak aldı. Saadetli Padişah Hazretleri bu yiğide sipahilik verdi. Lakin yaralandığı için o günlerde öldüğü için dirlikten faydalanamadı. Yine bir gün dahi zorba başlarından Kara Osman isimli sipahi kale kapısını yıktı. Huzurda (suçu) afv oldu. Amma daha sonra Mısır'da cezasını buldu.

Kızılbaşlar top darbelileri ile yıkılan duvarlardaki gedikleri, içi toprak dolu zembilleri ve çuvalarını çekip sed yaparak kapatıyorlardı. Lakin kalabalık Osmanlı askeri o tarafa akın ettiği için bunda pek başarılı olamadılar. O sırada yürüyüş hazırlıklarının yapılacağı haberi alındı

Safer ayının yirmi ikinci günü öğle zamanı Revan Hakimi Emirgüne oğlu tarafından Sultan IV. Murad'dan aman dileyen mektup geldi. Sultan IV. Murad, Emirgüne oğlu'nun isteğinin kabul edildiğini kulları vasıtasıyla kaledekilere bildirdi. Safer ayının yirmi üçüncü günü seher vakti gün doğmadan halk ve askerinin coşkulu bağırması otağdan kale kapısına kadar yankılandı. Emirgüne oğlu en yüksek rütbeye sahip saadet karargahına yüz sürdü. Bundan sonra kulluğa kabul etmek konusunda yüksek yardımları rica olundu.¹¹² Daha sonra Şah tarafından altı-yedi bin Mazenderan tüfenkçisi ile, daha önce Revan muhafazasına gelen Mir Fettah oğlu kaleden çıkıp, verilen izin gereği bütün silahları, getirdikleri elbiseleri ile Erdebile çekildiler.

Saadetli Padişah Hazretleri Şeyhü'l-İslam Hazretlerine, Vüzera-yı Azama, Yeniçeri Ağasına, Kazaskerlere, Mir-i mirân, ümerâyâya, bölük ağalarına, o cak ağalarına ve sair hizmet eden İslam gazilerinden seksenden fazla kişiye hilat¹¹³ giydirdi. Ayrıca Cuma günü fetih müjdesi ile Kapıcılar kethüdası ve Padişahın yakın adamlarından Beşir Ağa İstanbul'a gönderildi.¹¹⁴ (25 Safer 1045/ 10 Ağustos 1635)¹¹⁵ Revan' da olan cami-i şerife minber yapılıp, o gün alemlerin koruyucusu padişah hazretleri, devlet erkânı ile

¹¹² Revan Muharasası 11 gün sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Uzunçarşılı, a.g.e, s. 197)

¹¹³ Padişah tarafından takdir edilen beğenilen kişilere giydirilen süslü elbise.kaftan.

¹¹⁴ Hammer, Sultan Murad'ın Fetih müjdesi ile birlikte, kardeşleri Şehzade Bayezid ve Süleyman'ın idam edilmelerini bildiren emirnameyi de bu elçiyle Kaymakam Bayram Paşa'ya ve Bostancı-başı Duçe Efendi'ye göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 205)

¹¹⁵ Hammer, a.g.e, s. 205

Cuma namazını kıldılar. Emirgüna oğlunun sarayını seyrettiler. Yüce ferman ile kale duvarlarının tamirine safer ayının yirmi yedinci günü¹¹⁶ başlandı. İslam askerlerinin gayreti ile Revan Kalesi birkaç gün içinde eskisinden daha güzel ve sağlam olarak yapıldı.

Revan' a varıldığında Hanlar Hanı Rüstem Han'ın o tarafta olduğu haberi alındı. Birkaç beylerbeyi kalabalık asker ile Murtaza Paşa Toprak Kale yakınlarında durmaya memur edildi. Fetihden sonra getirilen yeniçeri ve çeşitli sınıf askerlerden on iki bin kadar muhafız (maaşları için) dört yük kese hazine ve cephane ile Revan muhafazasına tayin olundu. Gerçi bu kadar mühimmat ve erzaka da ihtiyaç yoktu. Çünkü Revan ve civarındaki bölgede ekinler yetişmişti. Kızılbaşlar toplamadan, İslam askerleri bu ekinleri topladığından Anadolu'dan istenen erzakın arkası kesildi. Revanda kalan görevliler için bol erzak alıkonuldu. Ayrıca Emirgüne oğlu bütün aile efradı ile malı ve binden fazla hizmetkarı ile dışarı çıktı. Saadetli Padişah Hazretlerine köle oldu. Kendisine Hilat, hançer, sorguc ve mücevherlerle süslü kemeri ile birlikte daha nice hediyeler verildi. Emirgüne Oğlu'na¹¹⁷ Halep Eyaleti ve Kethüdası Murat Ağa'ya Trablus-Şam Eyaleti verildi. Güvenilir adamları ile Erzurum tarafına gönderildi. tüm bu hediyelere rağmen Emirgüne oğlu Rafizi ve dinsiz olduğu için IV. Murad'a boyun eğmek, itaat etmek zorundaydı. Emirgüne oğlu Erzurum'a geldiğinde Revan kalesini teslimine sebep olduğu gerekçesiyle Keşiş Han'ı durağında¹¹⁸ Murat Kethüdayı öldürdü. Emirgüne oğlunun haksız ve pervasızca kendi başına bir beyler beyinin katline cüret etmesinden padişah Hazretlerinin haberi oldu. Kötü mezhepli, edepsiz Kızılbaşı Halep gibi diyara hakim etmek uygun değildi. O'nun keyfi davranışları Padişah IV. Murad Hazretlerine hatırlatıldı. Halep Beylerbeyi Ahmet Paşa O'nu Halep'ten İstanbul'a götürdü.

¹¹⁶ Müellifimiz eserinde bu güne tarih düşmemiştir. Safer ayının yirmi yedinci günü olduğunu Naima Efendi kaydeder. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1311)

¹¹⁷ Emirgüne Oğlu'nun adı Yusuf Paşa'dır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1311); Hammer ise Emirgüne Oğluna Padişah tarafından Yusuf Paşa ünvanı verildiğini belirtir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 204)

¹¹⁸ Müellifimizin belirtmediği durağı, Naima Efendi Keşiş Han'ı olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1311)

Trablus-şam Eyaleti, Çuhadarlıktan çıkma Kastamonu hakimi Mustafa Paşa'ya verildi.¹¹⁹

Emirgüne oğlu'na İstanbul'da Vezir hasları ve İstinye yakınlarında herkesin bildiği Feridun Bahçesi ve Ahır Kapısı dahilinde bir mükemmel saray hediye edildi.Yiyecek içecek ve eşyaları beyler tarafından karşılandı. Altı-yedi sene Müslümanların hazinesi dinsizlik ve ahlaksızlığa harcanmıştır. İstanbul'a dahi uğursuzluk işlemiş iken bazı hususlar gereğince Saadetli Padişahımız Hazretleri (Allah mülkünü ebedi kılsın) yüce saltanatın emri ile layık olduğu cezayı buldu. Saltanatın yüce kapısı (İstanbul) ahlaksızlıktan temizlendi.

Revan'ın tamiri, zahiresi, hazinesi, cephanesi, askeri yönü, cümle mühimmatı tamamlandıktan sonra Saadetli Padişahımız Hazretleri Tebriz tarafına gitmeye karar verdi.¹²⁰ Askerlerden bazılarının Erzurum taraflarına firar etmeleri olasılığını ortadan kaldırmak için Vezir Kenan Paşa'ya neferleri ile on dört çorbacı, birkaç beylerbeyi ve asker sınıfından birkaç bin adam verdi. Kenan Paşa'yı Revan'da üç dört gün oturduktan sonra Ahıska fethine gitmesi emredildi.

Rebiü'l-Evvelin altıncı günü Revan' da kalan Murtaza Paşa ve cümle asker alay ile Saadetli Padişah Hazretlerini uğurladılar. Dördüncü menzil olan Dehne Gediği isimli makama inildi. Aras Suyu üzerine köprü yapılması mümkün olmadığından deniz gibi büyük nehirden yürüyerek geçildi. Yalnız zahirler ıslandı. Padişah Hazretleri'nin sol tarafında yürüyen güvenilir muhafızlardan birisi suda boğuluyordu. Padişah Hazretleri bizzat elinden tutup askeri boğulmaktan kurtardı. Akıntıya kapılıp boğulmaktan korkan asker can korkusu ile padişahın mübarek ellerini sıkı tutup turnaklarını Padişah'ın ellerine geçirdi. Bu hali görenler,çaresiz ağlayıp, Padişah Hazretlerine dua ettiler. Sözü edilen ayın on birinci günü Maku Kalesinin yakınında su kenarına konuldu. O menzilde İstanbul'dan gelen bir ulak Sultan Alâaddin'in isimli Şeyhzade'nin doğduğunu müjdelediği gece mum donanması yapıldı, yeniçeriler sabaha kadar tüfenk şenliği ettiler.

¹¹⁹ Naima Efendi, a.g.e, s.1311; Hammer, a.g.e, s. 206

¹²⁰ Danişmend, Padişah'ın Tebriz tarafına hareket tarihini 6 Rebiul-evvel 1045/20 ağustos 1635 olarak verir. Bkz. (Danişmend, a.g.e, s.365).

Rabiulevvel ayının On üçüncü günü Cevre nâm kaleye varıldı. Üç gün orada oturuldu. Ferman üzerine kalenin içi alt üst edildi. Ertesi gün Behistan isimli menzile, oradan Hoy Kasabasına, iki gün sonra Merend'e varıldı. Buralar da ateşe verildi. Rabiulevvel ayının yirmi sekizinci günü on altıncı menzil olan Tebriz'e inildi. Cihan Şah ve Sultan Hasan Camisinden¹²¹ başka büyük saraylar, süslenmiş mükemmel binalar, bağ ve bahçelerini İslam askeri intikam baltası ile yıkıp döktüler. Servi asaları gibi göklere baş çeken nazik ve düzgün kavakları kesip yerle bir ettiler.

Revan' dan kalktığı günden beri Hanlar Hanı Rüstem Han önden kaçıp gidiyordu. Bir yerde durup, askerinin önüne geçip, kendini ispatlamak, askeri teşvik etmek için bir hüner göstermeye cesaret edemedi. Büyük başarılar kazanan Sultan IV. Murad Han'ın asıl maksadı Tebriz'den Erdebil ve Kazvin'e ve oradan da İsfahan'a gitmekti. Lakin Osmanlı ordusunun çok kalabalık olması ve bu askerlerin iâşesini karşılamının çok büyük sıkıntılar yaratacağını düşünen Padişah Hazretleri kış aylarının da yaklaşması üzerine bu niyetini başka bir zamana ertelemek zorunda kaldı.

Rebiü'lahir ayının üçüncü günü¹²² Van tarafına doğru hareket edilmesi emredildi. Rebiul-Ahirin on yedinci günü¹²³ Acem ülkesinin sınır şehri olan Kotor isimindeki küçük kaleye yaklaşıldığında toplar, ağırlık ve genellikle asker doğru yoldan Van'a gönderildi. Kolaylıkla alınmak mümkün olursa, feth olunmak kastıyla adı geçen kalenin üstüne varıldı. Lakin kale yüksek, sağlam, ele geçirmeye çalışmak zor olduğundan boş yere zaman kaybedilmesi uygun görülmediğinden Van'a doğru gidildi. 17 Rebiulahir 1045/30 Eylül 1635.¹²⁴

Van'da, Veziria'azama, Rumeli Eyaleti de ilaveten edildi. Bazı işler için veziria 'azam birkaç gün Van'da kalıp, yirmi ikinci gün saadetli padişahımıza bağlı birliklere

¹²¹ Padişah, Sultan Hasan camiini yıkmak istedi. Şehülislam Yahya Efendi şefaati edip (bağışlanmasını dileyip) ' Bu cami aslında ehl-i sünnet binasıdır, Kızılbaş mensup olmamakla yıkılmamak daha doğrudur!' diye arzda bulununca Padişah Hazretleri bu kararlarından vazgeçtiler. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s. 1314)

¹²² Naima Efendi bu tarihi Rebiul-Ahirin ikinci cumartesi günü olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s. 1315)

¹²³ Müellifimiz tarih vermemektedir. Naima Efendi Rebiul-Ahirin On yedisi olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s. 1315)

¹²⁴ Hammer, a.g.e, s. 208

ulaştı. On günde Bitlis'e varıldığında Bitlis hakimi olan Abdal Han, Padişah için büyük bir ziyafet düzenledi.

Cumade'l-Ulanın dukuzuncu günü, on sekizinci menzil olan Diyarbekir'e varıldı. Padişah Hazretleri ordudan bir iki gün sonra geldi.¹²⁵ Burada Kaptan Hüseyin Paşa Mısır'a vali, Rumeli Kadıaskeri Hocazade Abdullah Efendi Mısır kadısı oldu. Hocazade Abdullah Efendi'nin memuriyeti Anadolu Kadıaskeri olan Molla Ahmetzade Nuh Efendi'ye verildi. Kaptanlık ve Anadolu Kadıaskerliği İstanbul'a varduktan sonra verildi Şam mütesellimi olan Çiftelerli Osman Ağa'nın suçlaması ve iftirası ile Şam Kadılığında azl edilen Mustafa Ahmet Efendi'nin öldürülmesi konusunda Hüseyin Paşa'ya ferman gönderildi.

Şam yakınlarına varıldığında adam gönderilip, garip Mustafa Ahmet Efendi'yi öldürdüler. Saadetli Padişahın mübarek ayaklarına ağrı girdi. Ağrı biraz hafifleyince Diyarbekir'de on üç gün ikamet edildi. Sonra adı geçen ayın yirmi ikinci günü¹²⁶ devlet ve heybet ile İstanbul tarafına doğru yürüme emretti. Veziriazam on birinci menzil olan Hekim Han'a kadar Saadetli padişah Hazretlerinin yanında geldi. Ondan sonra sınır boylarındaki olaylarla ilgili çalışmaları yapmak için Diyarbekir'de kışlamak üzere geri döndü. Vezir Musa Paşa İstanbul'a varıncaya kadar sefer kaimmakamı oldu. Başlangıçta işaret edildiği üzere Kenan Paşa Ahıska'nın fethine görevlendirilmiş idi. Söz konusu vezir Allah'ın yardımı ile zaferler kazanmış askerler ile o hisarı (Ahıska'yı) yirmi üç gün kuşattıktan sonra, kaledeki Kızılbaşlar aman dilediler. Böylelikle kale Osmanlılara geçti. Kenan paşa Ahıska kalesinin etrafındaki dört beş küçük kaleyi de aldı. Buraların muhafazasına asker tayin edip, Padişahın dergahına doğru gitti. Recep ayının onuncu günü İznikmid (İzmit) menziline Ordu-yu hümayuna katıldı. Burada evvelce İstanbul kadılığında Kıbrıs'a sürgün edilmiş olan Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'ye İstanbul'a dönmesi için izin verildi.¹²⁷

¹²⁵ Hammer, Padişah'ın Diyarbekir'e geliş Tarihini 13 Cumade'l-ula 1045 olarak göstermektedir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 209)

¹²⁶ Naima Efendi bu tarihin yirmi üç olduğunu belirtmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1316)

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1319)

Nihayet Padişah Hazretleri Recep ayının on beşinci günü mutluluk bayrakları ve dualarla Saltanat Kapısı olan İstanbul'a kavuştu. Alaylarla Bahçekapısı'ndan¹²⁸ şehre girdi.Yedi gün yedi gece donanmada şenlik yapılması emredildi. Üsküdar'dan yürünmesi emredildikten sonra yetmiş yedi menzilden yüz yirmi günde geçilerek Revan' a varıldı. Revan kalesi fethedildikten sonra da Seksen bir menzilden yüz yirmi sekiz günde geçilerek İstanbul'a kavuşmak nasip oldu. İstanbul'dan dokuz ay beş gün ayrı kalınmıştır.

Bab-ı sâni: Sa'âdetlü pâdişâh-ı âlem-penâh Hazretleri sefer-i Revân da iken İstanbul da zuhûr iden umûr beyânındadır: (56a-58a)

Şam Beylerbeyi Küçük Ahmet Paşa önceleri eliyle yakalayıp İstanbul'a gönderdiği Sapık Mezhepli Dürzi Ma'noğlu Emir Fahrüddin, Padişahın çadırı Üsküdar'a kurulduğu gün yakalandığı açıklanmış ve Bostancıbaşı habisine atılmış idi. Şevval ayının sonunda Kaimmakam Bayram Paşa'ya emr-i şerif (ferman) ulaştıktan sonra yaptığı hesapsız günahlar karşılığında öldürüldü, cesedi bütün halka ibret olsun diye üç gün At Meydanı'nda asılı kaldı. İzmir Kadısı Tefkizade Mehmet Efendi'ye Murtaza Paşa'nın eski düşmanlığı olduğu hakkında iftiralar edip, öldürülmesine sebep oldu. Ayrıca Hanlıktan kovulmuş Canberk Giray İstanbul'a geldi. Saltanat tarafından verilen ferman üzerine Boğaz Hisar'a gönderildi.Bir süre sonra burada Hakkın Rahmetine kavuştu. Diğer taraftan Kayseri civarında olan köylerinin Celâli istilası zamanında perişan olup, çoğu İstanbul'a yerleşen ahalinin, kırk seneden beri vatanını terk eden köylülerin yerlerine sürülmesi için Saadetli Padişah Hazretlerinin bilgisi dahilinde Bayram Paşa'ya hükm-i şerif gönderildi.Adı geçen paşa Mısır'dan azl (kovulmuş) edilmiş Seyyid Mehmet Efendi'yi hakim ve kethüda beyliğinden emekli Hüseyin Ağa'yı mübaşir tayin edip,birkaç ay İstanbul mahalleleri kontrol (teftiş) belasına yakalandı. Amma hiçbir sonuç alınamadı.

Rebiü'l-Evvel ayının dokuzuncu günü fetih müjdesi ile Bayram Paşa'nın Emir Ali ismindeki adamı gelip, on ikinci günü kapıcılar kethüdası ve Beşir Ağa İstanbul'a

¹²⁸ Müellifimizin Bahçekapusu olarak telaffuz ettiği yere Naima Efendi Şuhut Kapısı demektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1318)

geldi. Padişahın fermanı üzerine dört gün dört gece donanmaya tembih olundu. Allah'ın takdiri hükmü ve padişah'ın emri ile o gece Şeyhzade Sultan Beyazıd ve Sultan Süleyman şehitlik saadetine kavuştular (öldürüldüler). Ertesi gün eski usul üzere Has Bahçe'de namazları kılınp,babaları Sultan Ahmet Han Türbesine defn olundular.

Kaymakam Bayram Paşa üç dört aydan beri İstanbul Hisarına yakın olan emlak ve Müslümanların vakıf malları için ve duvarları onarmayı tamamlamıştır. Doğru olup olmaması sorumluluğunu üstlenmeyi bahane ederek söz konusu şehirdeki vakıf mallarını ele geçirip kendi medrese ve türbelerine vakıf olarak bağladı. Ayrıca Revan Seferine çıkılmaya emir buyurulduğunda Piyale Kethüda cephan ve mühimmatı Trabzon'a nakil etmeye memur oldu. Görevini yaptıktan sonra Padişah'ın fermanı ile Azak Deniz'i tarafına gönderilip Kerş Boğazı'na çıkan Don Kazağı yollarını sed edip kapattı. O taraf muhafaza altında iken Özi Boğazı'ndan çıkan Şaykalar'dan iki kıtası Kefe etrafında olan köyleri almak niyetinde idi. Bir iki parça kadirga gönderildi. Ulun isimli yerde o Şaykaları aldılar.

Bab-ı Salis: Sultân-ı Gâzi Hazretlerinin İstanbul Vusûlünden Sonra İzz ü İkbâl Sefer-i Bağdâd'a Azîmet Buyurunca Vâk'î Olan Ahvâl Beyânındadır. (58a-66a)

Saadetli Padişah Hazretlerinin diyar-ı Rum taraflarına döneceklerini öğrenen Şah, güçlü bir orduyla Revan kalesini kuşattı. Recep ayının on dördünde¹²⁹ Kale komutanı Murtaza Paşa emrindeki askeri ile Hisar içinde kalarak kuşatmaya karşı koyacağını İstanbul'a bildirdi. Murtaza Paşa kaleyi iki aydan fazla savundu. Mübarek Ramazan ayının ortasında Murtaza Paşa vefat etti. Kethüdası Zülfikar Kethüda bir ay kadar kuşatmaya dayandı, sonunda çaresiz aman ile kaleyi Şah'a teslim etti. Şevvalin yirmi dördüncü günü¹³⁰ Şah'ın Revan'a hücumu padişaha ulaşınca, Padişah Hazretleri

¹²⁹ Müellifimizin tarih vermediği bu günü Naima Efendi Recep ayının On dördü olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1325)

¹³⁰ Müellifimizin tarih vermediği bu günü Naima Efendi Şevval ayının yirmi dördü olarak zikretmektedir. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1326)

Anadolu Askeri'nin Revan'ın imdadına gitmesi için Vezirlerden Sultanzade Mehmet Paşa ve Canpoladzade Mustafa Paşa'yı görevlendirdiler. Diyarbakır'da bulunan Serdar da Diyarbakır'dan kalkarak Erzurum'a, oradan da Hasan Kalesine varıp, burada Anadolu beylerbeyine ümera ve serdara katılacaktı. Anadolu Beylerbeyi Gürcü Mehmet Paşa, Karaman Beylerbeyi Mehmet Paşa, Sivas Beylerbeyi İbrahim Paşa, Çıldır Beylerbeyi Sefer Paşa, Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Beylerbeyi Mustafa Paşa'da sefere tayin olundular. İslam askeri şiddetli soğukta Soğanlı Yaylasını güçlkle aşp Zilkade ayının başında Kars'a yakın Bazdiz Kalesine ulaştı. Revan Kalesinin Kızılbaş eline düştüğü haberi alınınca, Oltu, Çıldır ve o taraflar da olan diğer kaleleri muhafaza altına aldılar.

İran Şahı aman ile Revan'ı aldıktan sonra içinde Zülfikar Kethüda, Sevindük Paşa, Memi Paşa ve Murtaza Paşa isimindeki Beylerbeyi ile birkaç bey ve bazı ileri gelen saygın kişileri ala koyup diğerlerini öldürdü.¹³¹ Zilhecce ayında kalede bir miktar tamir ve yenileme yaptıktan sonra kalenin idaresini Kelp Ali isimli bir hana teslim ederek, İsfahan'a gitti. Kale muhafazasında olan Beylerbeyileri Kars ve Ahıska kalelerini ve diğer kaleleri en yüksek derecede tamir ettirip, Erzurum tarafına döndüler.(Muharrem .1066/1635)

Saadetli Padişah Hazretleri Revan Seferinde faydalandığı Silahtar Paşa'ya arpalık olarak Aydın, Saruhan (Manisa) ve Niğbolu sancaklarını verdi. Ayrıca Kıbrıs Adası haracından yüz bin kuruş da ona bağışlandı. Daha önce Silahşör Paşa'nın mutasarrıfı olduğu Şam Eyaleti, Musul eyaletiyle birlikte, Erzurum Beylerbeyi Küçük Ahmet Paşa'ya verildi. Küçük Ahmed Paşa memur olarak görevlendirildiği Musul'a gitti. Birkaç ay sonra İran Şahının Mirahor Zeynel Han kumandasında yanlarında Hintten getirdikleri büyük bir fülle, Şehrizer tarafına yöneldiğini haber alınca, Deli Dünya ve Sarhoş Hasan Ağaların yanına bir miktar asker vererek Zeynel Han üzerine gönderdi. Zeynel Han üzerine giden bu ordu Zeynel Han'ı mağlup ederek, fili de ele geçirdi. Fili İstanbul'a gönderdiler. Bu haber Şah'a ulaşınca, Şah Deli Hüseyin Han¹³², Siyavuş Han

¹³¹ Naima Efendi, Zülfikar Kethüda, Sevindük Paşa, Memi Paşa ve Murataza Paşa'nın Şah tarafından esir tutulduklarını diğerlerinin ise serbest bırakıldıklarını yazar. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1327-1328)

¹³² Naima Efendi, bu zatın ismini Kör Hüseyin Han olarak zikreder. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1337)

ve Zalim Ali Han ile birlikte altmış bin¹³³ Kızılbaş askeri ile Küçük Ahmet Paşa üzerine saldırdı. Rebiü'l-ahirin yedinci günü Mihriban Kalesi önünde akşam vakti muharebe oldu.¹³⁴ Muharebe sırasında her yer yakılıp, yıkıldı. Öyle ki, ertesi gün bile yangın devam ediyordu. Bu muharebede Küçük Ahmet Paşa yaralandı. Kızılbaş askerine göre İslam askeri az olduğu için yenilmeye mahkum idi. Küçük Ahmed Paşa boynundan mızrak yarası almıştı. Durumu ağırlaştığı halde elinde kılıç ile düşmana saldırmaya devam etti. Bu haliyle birkaç Kızılbaş öldürmeye muvaffak oldu. Yaralı haliyle daha fazla dayanamadı ve muharebe meydanında şehit oldu. Küçük Ahmed Paşa'nın şehit olduğu haberi Erzurum serdarına ulaştı. Şam Eyaletini, kethüdası Derviş Mehmet Ağa'ya vererek, seçkin askerler ile acele olarak Musul muhafazasına gönderdi. Kendisi de eğlenmeyip Cumadel-Ula'nın birinci günü derhal Diyarbekir'e yöneldi.

Bab-ı Rabi:Sultân âlî himmet hazretleri devlet ü haşmet ile sefer-i nusret-esere azîmet buyurup dârü'l-hilâfe Bağdâd'ı kızılbaş-ı bed-ma'âş elinden tahlîs buyurdıklarıdır. (66a-89a)

Yaklaşık 100 yıl Osmanlı idaresinde kalan Bağdad şehri, 1032/1622 yılında Kızılbaşların eline düşmüştü. IV. Murad Bağdad'ı tekrar ele geçirmek ve İran'dan Revan baskınının öcünü almak için Bağdad üzerine sefere karar verdi.(8 Şevval 1047/1637). Gerekli mühimmat ve erzak hazırlıkları tamamlandıktan sonra 15 Şevval 1047/1637 de Padişah Hazretlerinin otağı Üsküdar sahrasına kuruldu. Zilkade ayının yirmi üçüncü günü IV. Murad bizzat Otağa iştirak ettiler.

Revan seferine gidilirken Şeyhülislam Yahya Efendi'de orduyla beraber hareket etmişti ve Şeyhülislam orduya uğurlu gelmişti. Padişah Hazretleri Şeyhülislamı Bağdad üzerine yapılacak sefer içinde görevlendirdi. Hem Revan hem de Bağdad seferlerinde Sultan IV. Murad Han Hazretleri sefere bizzat at üstünde gitmişlerdir. Taht-ı revana gerek duymamışlardır. Aynı zamanda Özi vezira'azamı Mehmet Paşa Budin'e ve

¹³³ Naima Efendi asker sayısını 30-40 bin olarak belirtir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1337)

¹³⁴ Naima Efendi, yapılan bu savaşın akşam vakti değil, sabah kuşluk vaktinde olduğunu belirtmektedir. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1338)

Rumeli Beylerbeyi Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa Özi' ye nakil olundular. Nasuh Paşazededen boşalan Rumeliye Arslan Paşaoğlu Ali Paşa Beylerbeyi oldu.

Müellif Bağdad seferi esnasındaki menziller ve bu esnada vuku bulan hadiseleri şu şekilde zikreder: Yirmi dokuz gün Üsküdar Sahrasında beklendikten sonra Zilhicce ayının yirmi üçüncü günü ordu hareket etti. Beşinci menzil olan İznikmid (İzmid) e vasıl olundu. Genellikle azl edilmiş kadiaskerler ve mevali¹³⁵müdürrisler İznikmid'ten Sultan Gazi Hazretlerini uğurlayıp,kavuştığı gün padişahın eteğini öpmek şerefine ulaştı. Padişaha dua edip, sonra İstanbul'a döndüler. Adı geçen menzilde Edirne Kazası taliplilerine imtihan yapılması emredildi. Edirne Kazası, bazı yakınları tarafından Ethemzade Mustafa Efendi'ye verildi.¹³⁶ 1048 yılı Muharremü'l-Haramın dördüncü günü¹³⁷ İznik'de Mısır kadısı Çelebi Ahmet Efendi'nin ölüm haberi geldi. Şam kadısı Şaban Efendi, Mısır'a nakil olunarak, Halep'ten azl edilmiş Azizzade Behayi (Bahai) Çelebi Şam'a kadı oldu.

Bozöyük, İnönü, Bolvadin ve Ilgın güzergâhı takip edilerek Safer ayının dördüncü günü Konya sahrasına inildiği saat Bolu Beyi Abdi Paşa, Beyşehir Beyi Şemsi Paşazade köylüye zulüm ve tehdit ettikleri gerekçesiyle öldürülerek diğer zalimlere ibret olması için cesetleri birkaç gün meydanda asılı kaldı. Bir iki gün sonra Molla Hünkar Asitanesi'nden evladdan ¹³⁸saygı gösterilen Bekir Çelebi İstanbul'a sürüldü. O'nun yerine yine evladdan Arif Çelebi tayin edildi. Bekir Çelebi İstanbul'a vardıkdan sonra çok geçmeden Hakk'ın rahmetine kavuştu. Ayrıca adı geçen menzilde Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa oğlu, Rumeli askerleriyle ordu-yu hümayuna katıldı. Padişah Hazretleri huzurunda yürüyüş gösterisi yaptı. Yine aynı menzilde Vardar Ali Paşa Bolu'ya nakl olunarak, yerine Hüsrev Paşa tayin oldu.

Eskişehir yakınlarında Sakarya Şeyh demekle meşhur olan şeytani fikirlerle mehdilik davası süren şahısı ortadan kaldırmak için, üzerine önce Tırhala Sancağı Beyi olan Hasan Paşa gönderildi. Savaş esnasında Hasan Paşa şehit düştü. Ilgın menziline

¹³⁵ Mevleviyet derecesine ulaşmış sarıklı alim

¹³⁶ Naima Efendi, Mustafa Efendi'nin bu görevi imtihanla hak ederek kazandığını yazar. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1377-1378)

¹³⁷ Naima Efendi, Muharrem'in altıncı günü olarak gösterir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1378)

¹³⁸ Molla Hünkar Asitanesi Evladı:Konya Mevlevi hanesi şeyhlerinin evlatları

gelindiğinde tekrar vezirlerin yakınlarından birkaç bin seçkin asker ile Silahtar Paşa'nın kethüdası Çiftelerli Osman Ağa Sakarya Şeyh denilen şahsın üzerine gönderildi. İki gurup arasında çok şiddetli harp oldu pek çok kişi şehit düştü. Sakarya Şeyh adlı kişi yakalandı.Bağlanarak Konya'dan Sultan-ı Ercüment Dergahına götürüldü. Burada diğerlerine ibret olması için öldürüldü.¹³⁹ Sekiz gün kalındıktan sonra Konya'dan hareket edildi. Ulukışlaya inildi.Yollarda derk olmak için Adana'ya kadar askerin ileri gitmesi için ferman çıkarıldı. Çakıd Han'a inildi.

Çakıd Han menziline Trablus'tan azl edilmiş Bulgar Ahmet Paşa sultanın kılıcı ile öldürüldü. Adı geçen menzilde Bayram Paşa büyük bir han yaptırmıştı.¹⁴⁰ Orada saadetli padişahımıza ziyafet çekip,hanı IV. Murad Han'a hediye etti. Ertesi gün Küçük Çakıd' da Adana Beylerbeyi Mahmut Paşa¹⁴¹ azl edildi.Yerine adı geçen han üzerinde itimat sahibi Sevindük Paşa kethüdası Mahmut Ağa¹⁴² atandı. Payas menziline Mısır'dan iki kadirga gelip, Saadetli Padişah Hazretlerine dokuz at ve vezirlere ve yakınlarına bol bol hediyeler verdiler. Antakya'ya inildiği gün köprü boşaltılmadığı için¹⁴³ Saadetli Padişah Hazretleri kızdı. Asi Suyu yürüyerek geçildi.

Rebiü'l-Evvel ayının on birinci günü Haleb-i Şehba sahrasına inildi. On altı gün burada ikamet edildi. Bu süre içerisinde Vezir Kenan Paşa Erzurum muhafazasına atandı. Muid Ahmet Efendi'ye Belgrat Kazası ve Hekim Başına Galata Kazası arpalık olarak verildi. Has Odada Sadık Ağa Çeşn-i gir başlıkla görevlendirildi. Liva-i Karahisar mütesellimi Saraçzade isimli eşkıya öldürüldü. Mısır askeri ordu-yu hümayuna katıldı. Mezar isimli menzilde Ohri Bey'i olan Deli Piri öldürüldü. Çül Hakimi Ebu Şîr oğlu saltanatın en yüksek rütbesini aldı ve padişahın iltifatına nail oldu. Birecik isimli mahalde beş gün ikamet edildi. Bu süre zarfında Eyüp Kazasına mutasarrıf olan Zeynelabidin Efendi hekimbaşı olup, O'nun yerine Eyüp Kazasına

¹³⁹ Sakarya Şeyh adlı kişinin idam edilme tarihini Danişmend 9 Safer 1048/22 Haziran 1638 olarak vermektedir. Bkz.(Danişmend, a.g.e, s.373).

¹⁴⁰ Yaptırılan bu Han'ın ismi Yeni Han'dır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1387)

¹⁴¹ Azl edilen kişiyi Müellifimiz Mahmut paşa olarak gösteriyor. Naima Efendi ise Cafer paşa olarak zikrediyor. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1387)

¹⁴² Naima efendi Mehmet Paşa diyor. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1387)

¹⁴³ Naima Efendi , Köprü üzerinde Padişah ve Orduyu izlemek için gelen Antakya halkının bulunduğunu ve bu yüzden köprüden geçilemediğini yazar. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1388); Hammer de Naima Efendi'yle aynı görüştedir. Bkz. (Hammer, a.g.e, s.235).

Bursa'dan azl edilmiş Çavuşzade İbrahim Efendi ve Galata Kazası'na Halep'ten azl edilmiş Kebir-i Mehmet Efendi getirildi.

Bir rivayete göre saadetli padişah hazretleri Fırat Nehrin' den geçerken kendi bindikleri kayığa Şeyhü'l-İslam Yahya Efendi Hazretlerini de almışlar. Padişah Hazretleri Şeyhü'l-İslam hazretlerine ikramda bulunmuşlardır.

Üçpınar menziline tütün içmek suçundan bir adam kılıçla öldürüldü. Adı geçen menzilde Sivas Beylerbeyi Hazine-dar İbrahim Paşa Sivas Eyaleti askerleriyle gösteri yaptı. Bozöyük Beyi Şemsipaşazade Ordu-yu hümayun'a katıldı ve O'da askeriyle bir gösteri yaptı. Ruha¹⁴⁴ (Urfa) menziline Şam Beylerbeyi Derviş Mehmet Paşa sultanın çadırına vasıl olarak, büyük bir gösteri yaptı. Bu menzilde de tütün şurubu içmek suçundan beş kişi öldürüldü. Cüllap isimli yerde Veziria'zam Bayram Paşa öldü cesedi İstanbul'da yaptırdığı türbeye nakledildi. Menzil-i sainde mühr-i hümayun Kapucular kethüdası Hüseyin Ağa ile Musul muhafazasında olan Diyarbakir valisi Mustafa Paşazade Tayyar Mehmet Paşa'ya ulaştırıldı.

Acıgör isimli menzilde Erzurum'dan azl edilmiş Gürcü Mehmet Paşa'dan beş dil ve beş yüz kadar baş geldi. Adı geçen menzilde tütün içen Aşağı Bölük Veznedarı öldürüldü. Karacadağ menziline tütün içen iki kişi karınları yarılarak öldürüldü. Söz konusu ayın yirmi üçüncü günü Amid sahrasına inildi. İki gün sonra veziria'azam ordu-yu hümayuna katıldı. Derviş Mehmet Paşa Diyarbakır'a nakil olup, Silahtar Paşa Şam'a ve iç Doğancıbaşı Abdurrahman Paşa Kıbrıs'a atandılar. Beylerbeyi Süleyman Paşa'dan iki dil ve on baş geldi. Süleyman Paşa ödüllere şereflendirildi. Diyarbakir kadısı öldü. Yerine müderristen, Bursalı Habilzade Efendi Diyarbakir kadısı olarak tayin edildi. Şehr-i Zor menziline bir şaki, efendisine 'sigara içiyor' diye iftira etti.Yalanı ortaya çıkınca öldürüldü.

Büyük tımar sahibi ayanlardan Fettah Ağa'ya Nablus Eyaleti verilip zeameti beyliğe dönüştü. Rumeli Kadıaskeri Ebussudzade Mehmet Efendi hastalandığı için Halep'te kalmış idi. Hastalığı geçtikten sonra Mardin yakınlarında Koçhisar menziline

¹⁴⁴ Müellifimiz Ruha olarak telaffuz ediyor. Naima Efendi Reha olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1401)

ordu-yu hümayuna katıldı.Yüksek olgun yaratılış şanı sebebiyle taraf ve açıklamaya anlatmaya gerek olmayan Ruznameci İbrahim Efendi, Nusaybin yakınlarında Cerahim isimli menzilde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Cesedi Musul'a getirilip, Hazret-i Cercis¹⁴⁵ Peygamberin mezarı-ı şerifi civarına defn edildi. Ertesi gün Hüseyin Efendi, ruznameci olarak atandı. Hüseyin Efendi'nin yerine Mukabeleci Mehmet Efendi getirildi. Mukabeleci Mehmet Efendi'nin yerine de eski Reisü'l-Küttüp Hasan Efendi tayin olundu. Dillikar isimli yerde, Çöl Arabi'nin Bağdat yakınlarında yakaladığı beş Kızılbaş padişah dergahına gönderildi.Yakalayanlara padişah çeşitli ödüller verdi.

Hazret-i Nuh Peygamberin gemisinin karargahı olan Cudi dağı yakınlarında Kabur isimli yerdeki Şad Suyunu Saadetli Padişah Hazretleri ve asker yürüyerek geçti. Bu yürüyüş sırasında hiçbir zarar görmediler. Delfine isimli menzilde Maraş Beylerbeyi Bıyıklı Mustafa Paşa öldü. Halka zulüm ettiği için Beyşehir Bey'i Ayazalı Küçük Bey öldürüldü. Adı geçen şehir'den Musul'a, yirmi sekiz günde, kolaylıkla varıldı.

Devşirme namıyla Rumeli'nin sol kolu halkı mallarını yağmalayan Turnacıbaşı Derviş Ağa, Ordu-yu Hümayun'a vasil oldu ve Sultanın otağı önünde boynu vuruldu.¹⁴⁶ Adı geçen menzilde Hint Padişah'ı Hürrem Şah'tan mektup ve hediye ile Mir Zarif¹⁴⁷ bir elçi geldi. Padişahın yüce tahtına yüz sürdü. Elçinin getirdiği hediye gergedan postundan bir siper olup, elçi 'Tüfek saçması işlemez' inancı ile çok gevezelik etmişti. Saadetli Padişah Hazretleri elçiyi siperin karşısına getirip, evvela bir mızrak vurdu, elçi mızrak darbesiyle başka tarafa gitti. İkincide büyük yaydan bir parlak okunu çekip verdi. Elçi korkusundan başka tarafa kaçtı. Sonra adı geçen siper filoriyle¹⁴⁸ dolduruldu ve elçiyle beraber Hint Padişahına geri gönderildi. O siper hala Hint padişahının saray kapısı üstünde asılıdır. Daha sonra bu menzilde (Musul'da)¹⁴⁹ bütün askere biner akça dağıtıldı.Bazı mühimmatlar incelenmek üzere padişahın huzurunda komisyon kuruldu. Her taraftan gelen mühimmatın muhasebesi yapıldı. Sıra balyemez

¹⁴⁵ Hazret-i Cercis Kur'an-ı Kerimde tehvilen İsa'dan sonra gelen peygamber.Bazıları nebi,bazıları veli kabul ederler.Yüz defa öldürülüp,dirilip tekrar öldürüldüğü halde Allah'a olan inancından hiçbir şey kaybetmediği rivayet edilir.

¹⁴⁶ Naima Efendi, Derviş Ağa ile birlikte Kazancı-Zade Mustafa Ağa'nın da katlolunduğunu yazar. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1403)

¹⁴⁷ Müellifimiz gelen elçinin ismini vermemektedir. Naima Efendi, bu gelen Hint elçisinin adını Mir Zarif olarak belirtmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1402)

¹⁴⁸ Naima Efendi doldurulan miktarın 500 flori olduğunu belirtir. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1402)

¹⁴⁹ Müellifimizin Menzilini belirtmediği yer Musul'dur. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1404)

toplar konusuna gelince Veziriazam ve diğer devlet büyükleri “top çeken camusların çoğu öldü,kalanlarda hasta olduğu için,onları karadan götürmek zor olup, Şat ile götürmek uygundur” diye fikir birliği etmişler iken Kaptan paşa (Deniz kuvvetleri komutanı) “uygun görelim bazı engeller ortaya çıkarsa toplar yolda kalır.Muhasara gününe yetiştirmek gerekir.Her iki halde bir miktar bile götürmek çok önemlidir.Camuslar kalmadı ise bindiğimiz atları koşalım. Tek Padişahın hizmeti görülsün diye gayret edelim.”dedi. Şeyhü'l-İslam Hazretleri dahi bu reyî kabul etti.Yüce emir üzerine yirmi tane kale topu seçildi ve bu toplar karadan götürüldüler. Geri kalanlar gemilerle Şat'tan gönderildi. Ve yine kaptan Paşa Hazretlerinin isteği üzerine, büyük tımar sahiplerine ve tımar erbaplarına o toplara yetecek kadar dane (gülle) paylaştırıldı. Bağdat'da onlara hazine arazisinden verilen zahireleri yüklemek için beygirler (atlar) hazırıldı. Bu tedbir güzel bir hazırlıktı. Bağdat'a varılıp bütün mühimmatıyla yirmi parça top hazır bulundu. Şad suyu ile gelen toplar yirmi gün sonra Bağdat'a geldiler. Adı geçen menzilde dağmık halde bulunan Maraş Eyaleti, Erzurum'dan azl edilmiş olan Gürcü Mehmet Paşa'ya verildi. Bütün mühimmatlar eksiksiz olarak hazırlandıktan sonra ikametin on birinci günü sağ ve salim olarak Musul'dan hareket edildi. Üçüncü gün Zap Suyu köprü olmadığından ayakla geçildi. Cemaziye'l-Ahîrin ortası. Altın köprüden geçilip, Göktepe isimindeki makama inildikten sonra Hazinedarbaşı ve kilercibaşı olan Hafız Mehmet Paşa öldü. Yerine Ahmet Ağa Haznedarbaşı ve Abdürrahim Ağa Kilercibaşı oldu. Ertesi gün Hasbaşı isimindeki menzilde askerden dil almak(casus) için çıkan Kızılbaşlardan biri boğazı kesilerek öldürüldü. Daha ertesi gün Kerkük menziline Diyarbakır Beylerbeyi Derviş Mehmet Paşa Çarhacılığa ve Sivas Beylerbeyi Hazinedar İbrahim Paşa Sivas ve Şam askeri ile sol kol muhafızlığına tayin olundular. Nogay Paşazade bir menzil arkadan gelen balyemez topları takip etmekle görevlendirildi.

Makıyan isimli menzilde Erzurum muhafızı olan Vezir Kenan Paşa, seçkin askerleriyle Revan tarafında, buranın hakimi olan Kelp Ali Han ile eski Revan önünde savaş yaptı. Yapılan bu savaşta İslam askerinin Allah'ın yardımı ile zafer kazandığı, Kızılbaşlarında mağlup olduğu haberi duyulunca Ordu-yu Hümayun bayram yerine döndü.

Recep ayının ikinci günü Çubuk Köprüsü ismindeki menzile inildi. Bir gün burada oturularak, çit yapmak için sonsuz çubuk kesildi. Bu çubuklar boşalan zahire develerine ve yükü hafif olan arabalara ve katarlara yükletildi. Adı geçen menzilden Şehr-i Zor'a akıncı asker gönderilip, buradan birkaç dil (casus) ve çok miktarda zahire getirdiler. Ertesi gün Diyale Suyu geçilip, Yakube'nin karşısına inildi. O günden sonra ağırlıkların gere kalması emredildi. Adı geçen ayın yedinci günü Başdolap ismindeki menzile konuldu. Ertesi gün Rumi Aylardan Teşrin-i Sani'nin¹⁵⁰ ve hem adı geçen Arabi ayın(Recep Ayı) sekizi idi. İmam-ı Azam Hazretleri'nin mezarının yakınına (Bağdad'a)¹⁵¹ inildi. Üsküardan İmam-ı Azam Türbesine¹⁵² gelinceye kadar yüz doksan yedi gün geçti. Yetmiş altı¹⁵³ oturak oldu. Yüz yirmi birinde oturuldu. Adı geçen günlerde hareket toplam beş yüz kırk dört saat oldu.

Savaş boyunca su kıtlığı çekmemek için, suya yakın olmak gerekiyordu. Hafız Paşa ve Hüsrev Paşa bu iş için görevlendirildiler. Çünkü su yollarını ele geçirmek için Kızılbaşlar bu bölgelere saldırabilirlerdi. Bu durumun farkında olan IV. Murad Hazretleri buraları sağlamlaştırmaya yönelik faaliyetlere girişti. Suya ne kadar uzak olursa da naklinde çekilecek zorluklara rağmen suyun getirilmesi gerekiyordu. Padişahın emri ile hemen o gün İslam askeri cephaneden kazma, kürek, barut ve fitil alarak harekete geçti.İki buçuk saat sonra sahra tarafından meterise girilmesi başarıldı.

Bu tertip üzerine Akkapuda Veziriazam Mehmet Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, Rumeli Beylerbeyi Arslan Paşa oğlu Ali Paşa ve onların üst tarafında Kaptan Paşa ve Sivas Beylerbeyi Hazinekar İbrahim Paşa ve Köntendil, Avlonya Sancağı beyleri ve kırk çorbacı ile Samsoncubaşı Hüseyin Ağa; onlardan öte tarafta Anadolu Mutasarrıfı olan Vezir Hüseyin Paşa ve Mısır askeri ve kırk çorbacı ile Zağrıcubaşı Haydar Ağazade Mehmet Ağa, meterise girip Gürcü Mehmet Paşa ve Nogay Paşaoğlu Arslan Paşa Karanlık Kapı tarafında gece baskını ihtimali olduğundan sed için karakol

¹⁵⁰ Teşrin-i Sani:Kasım Ayı

¹⁵¹ Bağdad Kalesi, diclenin doğu sahilinde yer alıyordu. Nehre bakan tarafı dahil dört tarafı kulelerle çevriliydi. Nehre bakan tarafında 97 ve diğer üç tarafında 114 olmak üzere 211 kulesi bulunmaktaydı.Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Hammer, a.g.e, s. 243).

¹⁵² Padişah Hazretleri 'Bağdad'ı fethetmeden ser-mezhebimizi ziyaretten utanırım' diyerek türbe ziyaretini Bağdad fethinden sonraya bırakmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Uzunçarşılı, a.g.e, s. 202)

¹⁵³ Müellifimizin yetmiş altı oturak olarak bildirdiği oturak menzil sayısını Namia Efendi altmış altı oturak olarak göstermektedir. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1407)

bekleme hizmetine tayin olundular. O gece gayet parlak mehtap ile birlikte Bağdat Kalesi duvarlarından Kızılbaş meşaleleri ortalığı aydınlatıyordu. İslam askerlerinin hareketi görünürken, meterislerde hazırlık yapılması istendi. Düşman tarafından atılan top ve tüfenk Allah'ın yardımı ile fazla kimseye zarar vermedi. Bu atışlardan az kimse zarar gördü. Yaralılar Saadetli Padişah Hazretleri tarafından çeşitli hediyeler ile ödüllendirildiler. Yaraları tedavi edilerek sıhhat buldular. Sabaha kadar meteris tamamlandı. İslam askerleri kalenin kara tarafını iki taraftan Şat kenarına varınca kadar çevirdiler. O gece ve ertesi günü ikindi vaktine kadar şiddetli harp oldu.

Bolu Sancağı mutasarrıfı olan Vardar Ali Paşa ve Kanlı Mehmet Paşa yaralandılar. İkinci vakti Kaptan Paşa'nın gayretiyle karadan götürülen toplar Bağdat'a ulaştı. Onu vezira'azama, altısı Kaptan Paşaya ve dördü Hüseyin Paşa'ya verildi. Ve daha önce hazırlanan çubuklardan çitler örüldü. O gece toplar yerli yerine kondu. Toplar üç koldan ateşlenerek, sahrada deprem etkisi yaptı. Top atışları o kadar etkili oldu ki, kalede olan Kızılbaşlar kıyamet koptu sandılar.

Üç gün sonra Revan Beylerbeyi Süleyman Paşa'dan dört dil (casus), otuz baş geldi. Getirenler çeşitli hediyelerle ödüllendirildiler. Bu şekilde gece ve gündüz harp oldu. Söz konusu ayın on sekizinci günü Bağdat'ın içini dövmek için birkaç parça büyük top ile Silahtar Paşa, Kuşlar Kalesi tarafına geçti. Ertesi gün Kenan Paşa tarafından bir han ve on dört genç Kızılbaş ve birkaç hurvar baş ve dört ölüm haberi geldi.

Üç günden sonra Sultan Murad'ın isteği üzerine daha önce kestikleri bir miktar hurma ağacından domuz damları yapılarak, üzerine toplar çıkarılıp, kale yüksekten dögülmeye başlandı. Saadetli Padişah Hazretleri ise her gün meterise varıp, Veziria 'azama :

-“Göreyim sizi din-i mübin uğruna kusur etmeyiniz” diye gönül okşayıcı sözlerle Veziria 'azamı teşvik ediyordu. On-On iki günde Veziria'azam Akkapı Kulesini ve Yeniçeri Ağa'sı Cağalazade Kulesi demekle ünlü köşe kule ki bu iki güçlü kuleyi Kaptan Paşa yerle bir etti. Hüseyin Paşa da iki kuleyi yıkıp üç koldan toplam

sekiz yüz elli sekiz zir'a¹⁵⁴ yer, yerle bir oldu. Karanlık kapı yakınında Acem Burcu ismi ile ünlü kuleye Kızılbaş dört beş top çıkarıp metrisme olan İslam askerine elem vermeye başladı. Bu topları etkisiz hale getirmek için Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Mehmet Paşa yedi çorbacı ile adı geçen burca yakın başka meterise girerek, askere zarar veren topları ortadan kaldırdı.

Kaptan Paşa meterisi ileri sürülerek, sağ ve soldaki meterislere geri kalmaları emredildi. Veziriazam ve Hüseyin Paşa ile beraber gitmek için birkaç gün oyalanmaları kararlaştırıldı. Her gece meteris değiştirerek ta hendek kenarına varılarak, Sultanın fermanı üzerine birkaç defa yürüyüş yapmak istenmiş iken; kalenin iç tarafından hendekler, karşısında meterisler ve domuz damları olduğu söylentisi sebebiyle İslam askerini, gelebilecek zarardan korumak için kaleye meterislerle beraber girilmesi kararlaştırıldı. Ayın yirmi altıncı günü Osmanlı ordusunun bulunduğu meterisi basmak ümidiyle Hüseyin Paşa Kolundan birkaç Kızılbaş saldırdı. Kızılbaşlar, İslam askeri hazır bulunduğu için ümitsiz ve perişan geri döndüler. İran Şahının, Ali Hemadani isimli bir casusu yakalandı. Kaleden gerçek haberleri getireceğine söz verdiği için serbest bırakıldı. Lakin Bağdat hakimi Bekdaş Ağa durumdan haberdar olunca Ali Hemedani isimli casusu öldürdü. Ertesi gün Musul'dan gemilere konulan toplar Kansu Paşa ile gelip ilgili yerle dağıtıldı. Eğer toplar Kaptan Paşa ile önceden karadan gelmiş olsaydı, kuşatma yirmi gün daha uzardı ve zaferden sonra yağın yağmurlara denk geleceği için savaşı kazanmak mümkün olmayabilirdi. Hafız Paşa ve Hüsrev Paşa zamanındaki kuşatmada olduğu gibi mağlup ve perişan olarak geri dönülürdü. Ayın yirmi dokuzuncu günü ulufeleri (maaşları) ikiye katlanan sipahiler hizmet tavrıyla açıkça toprağı sürmeye başladılar.

Şaban ayının ikinci günü Sivas Beylerbeyi Hazinedar İbrahim Paşa yaralanıp, beşinci günü Yeniçeri Kethüda Yeri¹⁵⁵ şehit düştü. Trabzon Beylerbeyi ve Bozok ve Çorum Sancağı Beyleri'de yaralandılar. İslam askeri iki yüz altmış bin torba ile hendeği doldurdu. Hendeğin doldurulması tamamlandıktan sonra asker adı geçen

¹⁵⁴ Zir 'a:75-90cm. arasında değişen uzunluk ölçüsü, endaze

¹⁵⁵ Yeniçeri Kethüda Yeri: yeniçeri Ağa'sının yanında , bütün ocağın kapı çuhadarı idi. Asıl vazifesi, muharebede, Ağanın muhafazasına memur olan 33. ortanın amirliği idi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1412)

ayın sekizinci günü defter gereğince meterislere dağıtıldı. Onuncu günü Hüsrev Paşa zamanında Hille'den alınan askerden Konyalı bir yiğit, Bağdat Kalesine bir yol bularak çıktı. Kızılbaşların durumlarını görüp yazdı.Yedi sekiz gün daha savaş oldu. Savaş gündün güne şiddetlendi.

Şaban'ın on beş ve on altıncı günlerinde¹⁵⁶ Kaptan Paşa Hazretleri ağalarından Şaban Ağa, Samsoncubaşı, Hamid Bey'i Şehsivar Bey ve daha niceleri yaralandı. Yeniçeri Ocağından Serdengeçti Ağası, Çirmen Sancağı Alay Beyi ve bazı kimseler şehit oldu. Her vezir kendi kolundan olan hendeği doldurmaya gayret etti. Kaptan Paşa Hazretlerini metrisi önündeki hendek herkesten önce doldu.

Adı geçen ayın on yedinci günü¹⁵⁷ o yiğit vezir Allah'ın yardımına sığınıp, Hazreti Peygamberin mucizesine sarılarak İslam'ın gazası kılıç ve top darbeleriyle yıktıkları kuleler tarafına hücum etti. Ve her taraftan o kule üzerine çıkıp, engel olmak isteyen Kızılbaşlar ile cenge başladı. Bir ara tüfek ve ok bırakıldı. Yaka yaka dövüşmeye başladılar. Kulenin üstünü güreşçiler meydanına çevirdiler.

Veziria'azam ve Kaptan Paşa kulelerin üstünün İslam askeri ile dolduğunu görünce yürüyüş emrini verdi. Veziria'azam'da¹⁵⁸ askerinin yanında yürüdü. Ancak on beş adım gitmişti ki düşman tarafından atılan tüfek kurşunu alına isabet edip, kafasından çıktı. Elinden ok ve yayı düştü,ağaları her tarafından tutarak hendekdeki gönüllüler, Paşa'yı çadırına götürdüler. Burada şehit oldu. Şer'i hükümlere göre kana bulanmış vücudu temizlendi, kefenlenip, babası Mustafa Paşa'nın, Bağdat Beylerbeyi iken İmam-ı azam türbesi dışında kendisi için hazırladığı türbeye defn olundu.

Saadetli Padişah Hazretleri, Vezir Mehmet Paşa'nın şehadetinden haberi olunca haliyle vezirlik mührünün Kaptan Mustafa Paşa'ya teslim edilmesini buyurdu. Vezirlik layıkına verildiği için bütün asker sınıfı sevindi, gönülleri rahatladı. Şehit olan Veziria

¹⁵⁶ Müellifimiz tarih vermemektedir. Naima Efendi Şaban on beş ve on altı olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1412-1413)

¹⁵⁷ Müellifimizin on yedi Şaban olarak verdiği tarihi Naima Efendi on sekiz Şaban olarak vermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1413)

¹⁵⁸ Sözü edilen Vezir-i Azam Tayyar Mehmed Paşa'dır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1414-1415)

‘azam hazretleri devlet işlerinde hayli tecrübeli idi. Uzun süre çeşitli makamlarda başarılı hizmetler vermişti. Halkın işlerinin görülmesinde yardımcı olmuştu. Ölümüne askerler çok üzüldü.

Veziria ‘azam Mustafa Paşa Hazretleri daha önce büyük hizmetler yaptı, bunların hiçbirinde zerre kadar kusur etmedi. Can ve baş ile gayretli çalıştı. Şimdi kendisini daha da zor işler bekliyordu. Merhum Mehmet Paşa’nın meterisine vardılar. Ve Bağdat Kalesini Allah’ın yardımı ile din düşmanı Kızılbaşların (Rafaza) elinden almak için kılıç elinde bizzat askerin önüne düştü ‘Allah Allah Celle Şânuhu” diye nara atarak Kızılbaşların üzerine aslan gibi hücum etti. O yiğit vezir yaradılışındaki yiğitliği göstermek için semender¹⁵⁹ gibi savaşın en şiddetli anında ateş içine atıldı. Düşman tarafından atılan tüfeklerden kurşunlar ve oklar yağmur gibi yağarken, Allah’ın koruması ile vücutlarına zarar isabet etmedi. Ancak kethüdarları olan Rıdvan Ağa şehit düştü. Ağaların ileri gelenlerinden birkaçı nakil edildi. Dilaver ve iç oğlanlardan bir kaçı sadrazam hazretlerinin yanında, canlarını feda etmek için geldiler.

Sadrazam Hazretleri iki saat içinde Kızılbaşların elinde olan kuleyi tedbirler alarak kılıç darbesiyle ele geçirdi. Kuleyi muhafaza etmeleri için zaferler kazanmış askere teslim etti. Akşam olduğunda o askerler dinlenmek için kuleden indirilerek, yerlerine dinç askerler çıkarıldı. Bu düzen üzerine sabaha kadar üç dört defa kule muhafazasındaki askerler değiştirildi. Güneş doğup, dünyayı aydınlatmaya başlayınca Kızılbaşlar kule üzerinde, İslam askerlerini akşam gördüklerinden daha güçlü ve daha çok gördü. Savaşa cesaret edemediklerinden cenkten ümitlerini kestiler. Çaresiz söz konusu ayın on sekizinci günü¹⁶⁰, kuşatmanın kırkınıcı günü ki mübarek Cuma günü idi. Kuşluk vaktinde Bağdat Hakimi Bektaş Han aman diledi. Sadrazam Hazretleri meteristen çıkıp, onları padişahın huzuruna götürdüler. Sadrazam Hazretlerinin otağından, Saadetli Padişahımızın otağına kadar kat kat asker dizilerek doldurmuştu. Meterislerden bir adam bile çıkmadı. Hisarın duvarları, kuleleri Osmanlı askeri ile doldu. IV. Murad Hazretlerinin otağına gittiler.

¹⁵⁹ Semender:Ateşte yaşadığı kabul edilen bir masal hayvanı

¹⁶⁰ Naima Efendi bu tarihi, ayın sekizi olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1415-1416)

Sağ ve sola Şeyhü'l-İslam Yahya Efendi Hazretleri, Veziria 'azam, kazaskerler ve diğer divan erkanı vakur ve edepli bir şekilde yerlerini aldılar. O durumda Bektaş Han'ı padişahın huzuruna getirildi. Sadrazamın otağından, padişahın otağına kadar iki saf sıralanan yeniçeriler ve sipahiler gören Bektaş Han şaşkın ve hayran olmuş iken; Otağda küçük topluluğun başında heybetli, zaferler kazanmış padişah hazretlerini görünce aklı başından gitti. Bir adım dahi yürüyemeye gücü kalmadı. Saadetli Padişah Hazretleri bu hali incelemek ve vahşiyi def etmek maksadı ile sordu:

-Sen kimsin niye geldin muradın nedir? Bektaş Han yer öpüp:

-Bağdat Hakimi Bektaş kulunum,canımıza aman buyurmanız ricasıyla kaleyi teslim geldim.

diye tekrar yüzünü yere koydu. Padişah cemcah hazretleri :

-Bu gün kaleyi boşaltmak şartıyla aman verdim. Daha evvel gelmiş olsa idin bu kadar zahmet çekmez idik. Amma velinimetin uğruna gayret gösterdiğin için özrün uygundur' diyerek bir murassa sorguç ve kürklü seraser, hilat ve mücehverli hançer hediye etti.

--'Şimdi kaleyi ver içeride kalan hanlar ve Kızılbaşların askeri hemen bu gün kaleden çıkıp, kaleyi kullarımıza teslim etsinler. Sonra isteyen Şah'a gitsin, isteyen bize tabi olsun. İrade sizin kimseye zorlama yoktur.' buyurup Bektaş Han tekrar Sadrazam hazretleri önünde yer öperek:

-'Galiba ihtimal içeride olan Kızılbaşlar hala sizin askerinizin zaptettiği kulelerin altına içeride lağımlar yapıp içine barut doldurmaktadırlar, askerleriniz gafil bulunmasınlar. Ola ki askerlerinize bir zarar isabet eder, benim vücudumun yok olmasına sebep olur.' diye arz-ı hal etti. Sadrazam Hazretleri Sultanın emri üzerine, kuleler üzerinde bekleyen Osmanlı askerini, Kızılbaşların hilesinden haberdar edip, Kızılbaşların emellerine ulaşmaması için tedbir aldı.

İslam askeri izin alınca 'Allahü Ekber' diyerek kale içine doğru akın etti. Kendilerini korumak sevdasıyla karşılık veren Kızılbaş askerleri ile harp başladı. Kızılbaşlar can korkusu ile biraz gayret gösterdiler. Çok geçmeden ellerinden birşey gelmeyeceğini anlayarak, çaresiz kaçmaya başladılar. İslam askeri önünde perişan oldular. Şah tarafından gelen Mir Fettahoğlu, bu durumu görünce Karanlık Kapı tarafına kaçıp, Halep Han, Yar Ali Han ve Nakd Ali Han ve savaşmaya gücü yeten Kızılbaşlar, Mir Fettahoğlu'nun yanında silahları ile toplanarak, Osmanlı ordularına karşı koymaya

çalıştılar. Fakat Osmanlı ordusunun karşısında tutunmalarının mümkün olmadığını görünce, mecburen canlarına aman verilmesi ricasıyla yüz sürdüler, yer öptüler. Acem diyarına gitmek için izin istediler.

Revan 'da zorunlu olarak Kızılbaşlara silahları ile birlikte gitmelerine izin verilmişti. Bu defa savaş sebebi gerekçesiyle gitmelerine izin verilmeyip, silahları alınmamıştı. O kötü huylu, muhalefet ve inat ederek tekrar savaş edip, öldürmeye başladı. Bir anda nice bin Kızılbaş toprağa serildi. Hanlar ve kılıçtan kurtulan bir iki bin kişide istihkamlarına çekildiler. O gün, o gece ve ertesi gün öğle vaktine kadar Kızılbaş hanlarından yedi sekiz yüz tanesi elleri bağlı olarak padişahın otağı önüne getirildi. Padişahın fermanına karşı geldikleri için hanlar ve bazı sultanlar kapıcılar kethüdasına verilerek, hapis edildiler. Geriye kalanları da öldürüldüler. Sözü kısası Bağdat'ta olan otuz bin kadar Kızılbaş'ın on bini kuşatma günlerinde top ve tüfek darbeleriyle öldürüldü. Geriye kalan yirmi bin Kızılbaşta iki gün içinde Rafızilerin Bağdat cennetine pis vücutları gömüldü.

Ertesi gün Sadrazam Hazretleri ve Şeyhü'l-İslam Hazretleri ve sair vezirler ve Sadreyn Beylerbeyi (Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri), ve Şeyhü'l-İslam Hazretleri ve sair vezirler ile Yeniçeri Ağası, ümeralar ve Subaylar fetih zaferini tebrik için Sultan'ın Otağına gelerek eteğini öptüler. Otağa gelenler övgü dolu sözler ve çeşitli hediyeler ile onurlandırıldılar.

Fetih sonrası gelişmeleri ise müellif şu şekilde verir: O gün büyük Mir-ahur (sarayın ahır müdürü) Halil Ağa fetih müjdesini İstanbul'a ulaştırması için görevlendirildi.¹⁶¹ Padişahın otağı, İmam-ı Azam Türbesinin kapısının yanına nakil edildi. O gün vakit kaybetmeden Bağdat kalesi tamirine başlandı Yer yer şehirde saklanan ahalinin ortaya çıkması için duyurular yapıldı. Dört gün sonra Halil Ağa'ya Özi muhafızlığı emri gönderilerek, mansıbı (memuriyeti) Küçük Mirahor İbşir Mustafa Ağa'ya ve onun miri has ahur kethüdası Tekeli Mustafa Ağa'ya verildi. O gün Handan Ağa-zade fetihname ile Nemçe (Avusturya) Kralına gönderildi.¹⁶² Reisü'l-Küttap İsmail

¹⁶¹ Naima Efendi, Mir-Ahur Halil Ağa'ya vezirlik rütbesi verildiğini de belirtir. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1423)

¹⁶² Ayrıntılı bilgi için Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1423)

Efendi Karanlık Kapı muharebesinde attan düşüp ayak altında kalarak yaralanmış idi. O da bugün vefat etti. O gece akşam yemeğinden sonra Bektaş Han, sarayında ansızın öldü. Mirasçısı şahın adamlarından Kürdistan Hakimi Nur Hüseyin Han'ın¹⁶³ kızıdır. Bütün malı babasına geçti.

Ertesi gün Yeniçeri Ağa'sı Hasan Ağa¹⁶⁴, Bağdat Beylerbeyi oldu. O'nun yerine Rikapdar Mustafa Ağa, Yeniçeri Ağası olarak Harem-i Hümayundan çıktı. Müderrislerden Tezkireci Musa Efendi, Bağdat'a kadı olup, ocakta kethüda bey olan Bektaş Ağa yedi-sekiz bin kadar yeniçeri ile Bağdat muhafazasına tayin olundu. Söz edilen ayın sonunda bir gece bir gün şiddetli yağmur yağdı. Askerin konakladığı yer deniz gibi oldu. Öyle ki çadırlar arasında dolaşmak mümkün değildi. Muhasara günlerinde İslam askeri şereflendirildikleri ilahi lütfün kıymetini bildiler. Eğer bu yağmur fetihten önce olsaydı meterisler suyla dolar ve işler kalırdı. Belki de Bağdad muhasarasından geri dönülürdü. Topların karadan geldiğinin faydası cümle halk yanında açıklandı. Sebep olan Sadrazam Hazretlerine sonsuz dualar edildi.

Mübarek Ramazan-ı Şerifin başında iki gece bir gün öncekinden daha şiddetli yağmur yağdı. Atlar dizlerine kadar çamurlara gömüldü. Padişah Hazretleri'ne kat kat dualar edildi. İmam-ı Azam Hazretleri'nin ve Şeyh Abdülkadir-i Geylani Hazretleri'nin türbeleri temizlenerek, harap olan yerleri tamir edildi. Bu hizmetlere Şeyhü'l-İslam Yahya Efendi nezaret etti. Temizleme ve tamirat işleri bitince üzerlerine yeşil sof örtü tedarik olundu. Kendi mübarek elleri ile İmam-ı Azam Hazretleri için mollayane sarık sardı. Mezar-ı şerif civarında olan cami-i latif'de tamir olundu. Cuma namazı burada kılındı. Yirmi yıla yakın bir zamandır bu cam-i şerifte çar-ı yar-i güzünün¹⁶⁵ isimleri anılmaz olmuştu. Allah'ın yardımı ile tekrar Çâr-Yâr güzünün isimleri anılmaya başlandı. O günlerde Arslan Paşa Oğlu'na haslar ile vezirlik verilip , sahibi olduğu Rumeli Eyaleti Vardar Ali Paşa'ya verildi. Ali Paşa'nın mutasarrıf olduğu Bolu sancağı tamamen arpalık vezaretinden azl edilmiş olan Yusuf Paşa'ya verildi. Trablus Şam Beylerbeyi Şahin Paşa Trablus'tan Bosna'ya nakil olundu. Diyarbakır

¹⁶³ Naima Efendi, Lor Hüseyin Han olarak zikrediyor. Bkz.(Naima Efendi, a.g.e, s.1423)

¹⁶⁴ Müellifimiz Hasan Ağa olarak belirtiyor. Naima Efendi ise Hüseyin Ağa olarak bildiriyor. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1423)

¹⁶⁵ Çâr-ı yâr-i Güzin: Dört seçkin kişi; yani dört Halife: Hz. Ebu Bekri, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz. Ali

Mutasarrıfı¹⁶⁶ Dervış Mehmet Paşa Trablus'a nakil olundu. Dervış Mehmet Paşa'nın mutasarrıf olduğu Diyarbekir Eyaleti Silahtar Ahmet Ağa'ya verildi. Melek-i Haslet uka-dar Siyavuş Ağa silahtar oldular.

şah tarafından Bağdat kadısı yapılan Rafizi yakalanarak öldürüldü. Musul defterdarı olan Abbas'ın, Kızılbaş olduğu ortaya çıkınca O'da öldürüldü. Anadolu Beylerbeyiliği Gürcü Mehmet Paşa'ya verildi. Kastamonu'dan azl edilmiş olan Mehmet Paşa şehr-i zol Beylerbeyi olarak atandı. İstanbul'a geri dönülmesi kararlaştırıldı. Geri dönerken Padişahın otağından önce Mir Fettah oğlu ve sair tutuklular mahpus olarak Diyarbekir'e gönderildi.

Dönüş menzilleri ve bu esnada vuku bulan olaylar ise aşağıdaki gibi anlatılır: Ramazan ayının sekizinci günü Vezir Hüseyin Paşa saadetli padişah hazretleri ile birlikte İstanbul'a dönmeyi kararlaştırdılar. Ertesi gün Padişah IV. Murad Hazretleri İmam-ı Azamın mezarını ziyaret etti. Burada dualar edildi. Daha sonra İstanbul'a dönüş için emir verildi. Ancak solaklar, ulufeli müteferrikalar, avuşlar, aşağı bölüklerden sağ ulufeciler ile İmam-ı Musa tarafına geçmeleri buyuruldu. Bağdat'ın durumu düzeltildi.

Bağdat'ın fethinden sonra imam-ı Musa'ya varan Kızılbaşlar ve İmam-ı Ali'den gelen iki yüz kadar Kızılbaş kılıçtan geçirildi. Ramazan ayının on ikinci günü Padişah'ın isteği ile İmam-ı Musa'dan hareket olunup Silahtar Paşa sefer kaimmakamı oldu. Silahdar Paşa'nın Kethüdası iftelerli Osman Ağa'ya şam-ı şerif Eyaleti verildi.¹⁶⁷ Önceleri şah-ı Hint'ten Musul'a gelen elçi orada ala kondu. Fetihden sonra Padişah'ın huzuruna getirmek için adam gönderildi.Beşinci menzil olan Tikrit'e inildiğinde Hint elçisi ordu-yu hümayuna ulaştı. Hint Elçisi, Hint tarafına yollanmak için Müteferrika Arslan Ağa ile Serdar-ı Ekrem Hazretlerine gönderildi.

Bağdat Seferine çıkılmadan beş-altı ay önce Acem şahın 'dan gelen Halife Maksud Han isimli elçi alı konup Üsküdar'dan hareket buyurdıkları ferman üzere denizden kadirga ile Payas'a çıkıp oradan Mardin'e sonra Musul'a gönderildi. Ramazan

¹⁶⁶ Dervış paşanın Diyarbakır Mutasarrıfı olduğunu Naima Efendi kaydeder. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1425)

¹⁶⁷ Naima Efendi, a.g.e, s.1427

ayının yirmi ikinci günü Musul'a kolayca varıldı. Elçiye kaftan hediye edildi. Şah'a hitaben padişah mektubu verildi. Ve Bağdat'ta kılıçla yapılan savaşta yok edilen Kızılbaşlar üzerinde istediği kadar yas tutup matem ettikten sonra Acem Şahı'na gönderilmek için Veziria'zam Hazretlerine gönderildi

Elçiye verilen Hatt-ı Hümayun'un sureti:

Safi Bahadır Aslahu'l-Melikü'l-Kadir name-i hümayun titizlikle varacak malum ola ki:

Adamlarından Halife Maksut'u gönderip,suyun istemişsin. Bir süre elçini eğlemekten muradımız bazı işlerimiz var idi. O işlerimizi tamamladık. Şimdi sulh muradınız ise büyük atalarım zamanında hükümdar olduğumuz unvanlarımıza dahil olan memleketlerimiz yine beylerine teslim idesin. Askerimin zaferinin eseri olanı varıp zapt eyleyeler.Ve adeta verilegelen hibe ve hediyeği yıl yıl gönderesin.

Eğer etmez isen bu serhatlarda (sınır boylarında) kışlayıp, ilkbaharda denizler misali büyük askerlerimle il ve memleketine varmam kararımıdır. Er isen meydana gel, serverlik (başkanlık, reislik) davası olanlara hiçbir engel yoktur.Attan korkanın ata binip.kılıç kullanması hatadır. Önceden kararı olan gelir. Elem çekmeyip karşı gelesin

Ve's-salam âlâmeni't-tebe a'l-Hüda .Fi'l-vaki şehr-i Ramazanü'l-Mübareke

Li-seneti seman ve erba'in ve elf

Ramazan:1048/1638

Ertesi gün menzilden hareket edilerek, şevval ayının evvelki günü¹⁶⁸ güneş iyice yükseldiği sırada Diyarbekir'e yakın Müderris Köyü isimli yerde biraz mola verdiler. Devlet Erkanı, Ramazan Bayramı olduğu için el öptükten sonra tekrar hareket edildi. Rüzgar gibi hızlı giden atlara binip öğleyin şehre (Diyarbekir'e) girdiler, saraya indiler. O menzilde Büyük Mir-ahur İbşir Mustafa Ağa Budin Beylerbeyiliğine tayin olundu. İbşir Mustafa Ağa'nın yerine Kapıcılar Kethüdası Hüseyin Ağa tayin olundu. Arslan Paşa oğlu Vezir Ali Paşa ve Rumeli Kadıaskeri Ebussu'udzade Mehmet Efendi, Kapı Ağası Mehmet Ağa Rumiyye Şeyhi, Halep Kadısı Hasan Kethüdazade öldüler. Hasan Kethüdazade'nin memuriyeti Süleymaniye Müderrislerinden Es'ad Efendiye

¹⁶⁸ Naima Efendi bu tarihi 1 Şevval olarak vermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1428)

verildi.Galata Kazası da Hekimbaşı Zeynelabidin Efendi'ye ek görev olarak verildi. Bu şekilde yapılan atamalarla İstanbul'a doğru hareket edildi.

Diyarbakır'da ikamet edildiği günlerde, İmam-ı Azam Hazretlerinin türbe-i şeriflerine gümüşten kapılar, kafesler ve bazı avizeler yapıp, yerine konması için Bağdat'a gönderildi. Kışın şiddetli ve soğuk olmasından dolayı Diyarbakır'de yetmiş bir gün ikametten sonra Zilhicce ayının on ikinci günü İstanbul tarafına harekete karar verildi. Nice günler kar üzerinde yüründü. 1049/1639 yılı Muharremü'l-Haramın üçüncü günü Sivas yakınlarında Ilıca menzilinde Erzurum muhafızı olan Kenan Paşa'dan onbeş baş ve üç genç Kızılbaş geldi. Kenan paşa'nın Kars'tan öte üç kilise etrafını yağmaladığı yazılı ve sözlü olarak Padişaha bildirildi. Gelen elçilere hilatlar giydirilerek Kenan Paşa'ya yollandılar.

Mehmet Paşa Hanı menzilinde Özi'den meb'zul Nasuh paşa-zade Hüseyin Paşa ordu-yu hümayuna katıldı. Hak ettiği eşiğe yeniden, sağlamca sahip oldu. Akçakoyunlu yakınlarında Delice ırmak isimli nehrin kenarında konaklamaya karar verildi. Budin'den ma'zul eski veziria'zam Mehmet Paşa Paşa, otağa ulaştı ve kaimmakamlık hizmetine tayin olundu. Lala Çayırı isimli menzilde Nasuh Paşazade'ye Erzurum Eyaleti verildi. Ankara'da, Kastamonu'dan ma'zul Defterdarzade İbrahim Paşa defterdar oldu. Sefer ayının altıncı günü İznikmid'e ulaşıldı. Orada coşkulu bir halk tarafından karşılandılar. Sekizinci gün kadırgalar ile deniz tarafından gitmeye karar verildi. O gün akşama yakın yalıda Sinan Paşa köşküne yanıştılar

Diyarbakır'den beri azim ile mübarek ayaklarında yüksek derecede ızdırıp ve elem olmasından dolayı hiç eğlenilmeden İstanbul'a ulaşıldı. Sefer ayının onucu günü padişah Hazretleri Bahçe Kapısından azim alayla şehre girdi. Bağdat'ta esir olan hanlar ve yüz kadar Kızılbaş burada kat kat saraya kadar iki saf halinde dizildiler.

Burada Sultan Gazi Hazretlerine dua ve sena sesleri gökleri kapladı.Allah'ın askeri (Sultan Gazi Hazretleri) hem zaferler kazanmış, hem de din düşmanlarını perişan etmişti.

Bağdat'tan İznikmid'e kadar dönüş altmış beş menzilden yüz kırk altı günde gelinmiştir. Yetmiş bir gün Diyarbekir'de on günde bazı menzillerde oturulmuştur. Toplam hareket üç yüz doksan üç saat olup, İstanbul'dan bir sene bir buçuk ay ayrı kalınmıştır.

Bâb-ı Hâmis Pâdişâh-ı Ali-Nijâd Hazretleri Sefer-i Bağdâd'da İken Darü's-Saltanada Zahir olan ba'zı havadis beyânındadır ki zikr olunur. (89a-94b)

Padişah Hazretleri, Bağdad seferine çıkmadan önce İstanbul'da Tersane-i Amire'de kethüda olan Piyale Paşa'yı, ilkbaharda havalar müsait olursa Azak Kalesini ele geçirmesini emretmişti. Piyale Paşa ilkbaharda, ferman ile hazırlanan kırk parça gemi ile Karadeniz'e açıldı. Han Geçidi denilen yere vardı. Piyale Paşa, Tatar askeriyile Bahadır Giray hanı, Taman Adası'na¹⁶⁹ geçirdikten sonra Kân Azak hallerini incelemek için o tarafa hareket etti. Piyale Kethüda Bahadır Giray Han'dan haber gelince dinlenmek için yine Kerş limanına döndü. Meğer başta Kerş ve Taman adalarına gayret niyetiyle Çuçkaya gelip donanma-yı hümayun gemilerini görmeye karar eden Elli Üç parça Şaykada olan Kazak eşkiyası Azak'a varıp, Han'ın karadan geleceği haberine itimat etmeyip, otuz parça kadar seçilmiş şayka ve bin yedi yüz seçkin kazak askeriyile Anadolu'da Sinop Kalesini ve o etrafı vurmak kastıyla 1048 yılının Rebiü'l-Evvel ayının on dördüncü günü Taman Adası önünden geçip Tuzla Burnu ismindeki mahalle gelmişler idi.

Bu haber alınarak durmadan üzerlerine gidildi ve düşman askerleri, kayıkları denizin sığ yerine dizip savaş hazırlığına başladılar. Kefe Beylerbeyi Yusuf Paşa Azak üstüne giderken, Kazak taburu Yusuf Paşa'nın üzerine geldi. Cenge başladılar. Donanma gemileri düşman gemilerine mümkün olduğu kadar yaklaşarak top ile taburu ve kayıkları dağıttı. Yusuf Paşa'ya imdat için gelen Piyale Kethüda karaya dört beş yüz tüfek-endaz çıkarıp, kadirga sandalları ile de denizden hücum etti. İslam'ın kılıcı ile yüzden fazla Kazak öldürüldükten sonra, Kazak eşkiyaları akşam olunca şaykalarına

¹⁶⁹ Taman Adası: Kırım'ın Kerş yahut Yenikule boğazının doğusundaki yarımada.

binip, geldikleri yoldan Azak tarafına kaçtılar. Bu haber üzerine Piyale Kethüda hemen arkalarına düşüp Çuçka Burnu isimli yerde şaykalara yaklaştı. Kazak eşkiyaları çaresiz Çuçka (Çoçka) sığırlarına doğru kaçtı. Kadırgalarla hareket eden Osmanlı birlikleri, Kazakların çekildikleri yere suların çok sığ olması nedeniyle varamadı. Sığ boğazın hakim yerlerine sed yapıp şaykaları topa tuttular. Düşman askerleri gördüler ki toplardan kurtulmanın yolu yok, gayet daha sığ olan yerlerde şaykalarını sırtlayıp, top mermilerinin erişemeyeceği yerlere kaçtılar. Bunun üzerine Piyale Kethüda kara tarafına toplar çıkararak, düşmanı burada da vurmaya devam etti. Bu şekilde savaş iki gün kadar sürdü. Top darbesi ile iki yüzden fazla Kazak öldürüldü. İkinci gece Kazak eşkiyaları, Azak Denizi'nden çıkmak için Taman önlerindeki sığ yerlerden kaçtı. Bundan önce birkaç defa Donanma-i Hümayundan kurtuldukları Edehun¹⁷⁰ boğazına çekildiler. Piyale Kethüda yine arkalarına düşüp, kaçma ihtimallerinin olduğu yerlere sağlam sedler yaptı. Karaya yeniçeri, cebeci ve tımar askerlerinden iki binden¹⁷¹ fazla adam çıkardı, üç yerde meteris kurdu.

Bu durumu gören Kazak askerleri Edehun Boğazı'nın ardında Çerkez Vilayetinden akan Kuban¹⁷² isimli nehre girip Azak Denizin' den çıkmayı arzuladı. Bu haberi alan Piyale Kethüda önlemlerini arttırdı. Gerçi daha önceden Han ve Yusuf Paşa'ya mektup gönderip, Edehun'un Temrük'e yakın yerlerini kapattırdı. Fakat düşmanın şaykalarında zahire dolu olduğundan, kadırgaların düşman üstüne varmaya gücü olmadığı için, nice aylar beklense bile ele geçirilemeyecekleri malum idi..Kara tarafından olan meterisler bırakıp Kerş¹⁷³ boğazına döndü. Ve orada on beş tonbaz hazırlayıp donanma gemilerinin kırk kadar sandallarını silahla donatıp, Kazak eşkiyalarının üzerine hücum etti. Kazak şaykalarının önlerinde olan dokuz parça seçkin Özi şaykası ile sert çatışma oldu. Ok, kılıç ve tüfek korkusundan düşman askerleri denize döküldü. Askerlerimiz her taraftan kafirin üzerine gönderildi. Allah'ın yardımıyla beş yüzden fazla Kazak askeri öldürüldü ve esir oldu. Kazak eşkiyasının elinden beş şayka alınarak, kılıçtan kurtulmayı başaran Kazak askerleri çay içinde

¹⁷⁰ Müellifimizin Edehun diye tabir ettiği yeri Naima Efendi Arhon olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1440)

¹⁷¹ Naima Efendi bu sayıyı bin olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1440)

¹⁷² Müellifimizin Kuban olarak zikrettiği yerin adını Naima Efendi, Akkoban olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1440)

¹⁷³ Müellifimizin Kerş olarak zikrettiği yerin adını Naima Efendi, Kerç olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1440)

yüzerek firar etti. Piyale Kethüda donanmaya geldi. Tekrar yirmi kadar tonbaz ve Kazak askerlerinden alınan beş parça şayka ve sandallara çekebildiği kadar top ve asker koyarak, askerleriyle beraber Rebiü'l-Ahirin dördüncü günü kalan düşman üzerine tekrar saldırdı. Bu hazırlıktan haberi olan Kazak eşkıyası, önce Temrük'e¹⁷⁴ yakın sedd bulunan boğaza varıp kaçmaya çalıştı. Burayı aşacak güçleri olmadığı için çaresiz geri döndüler. Piyale Paşa'dan kurtulmak için kamışlıkların içine kaçtılar. Piyale Kethüda büyük tonbazlar ile çayın ağzını, sağlam bir sed yaparak kapattı. Kamışlıktan elli mil kadar içeri girilerek tüfek mermisinin ulaşacağı kadar düşmana yaklaşıldı. Kazak eşkiyalı bu yol ile kurtulmalarının imkanının olmadığını gördüler. Mecburen Rebiü'l-Ahirin sekizinci günü Beşir Boğazı¹⁷⁵ isimli yerde karaya çıktılar. Düşman askerlerinin kimi öldü, kimi esir oldu. Bin yedi yüz Kazaktan bir tek kişi bile kurtulamadı.

Yakalanan esirlerin birkaç yüzünü Han ve Yusuf Paşa aldılar. Yirmi dört günde kılıçla öldürülenlerden hariç iki yüz elli iki nefer Padişah için tutuldu. Yirmi dokuz parça şayka¹⁷⁶ ve bu kadar esir ile Piyale Kethüda göğsünü gererek sağ-salim bir şekilde İstanbul'a ulaştı. Bu zamana kadar pek görülmemiş parlak bir zafer kazanıldı.

Devşirme ismiyle Rumelinin orta koluna musallat olan yay beylerinden Kazgani Mustafa şaban ayı içerisinde öldürüldü. Galata'da büyük kilise külliyesiyle yandı. Ve tamirine izin verilmedi. Ramazan ayının onuncu günü Bağdat sahrasından müjde ile kaimmakam Musa Bey'in (Paşa) bir tatarı geldi. On üçüncü günde ise Halil Ağa geldi. Padişahın fermanı ile İstanbul'da yirmi gün yirmi gece donanma şenlik yaptı. Şevval ayı içerisinde sultan Mustafa vefat etti.¹⁷⁷ Ayasofya içinde fetihten önce yaptırdığı bir büyük kubbeden oluşan türbesine gömüldü.

Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümler revan ve Bağdad seferleri dışındaki olayları ihtiva ettiği için bu bölümler kısaca anlatılacaktır.

¹⁷⁴ Müellifimizin Temrük olarak zikrettiği yerin adını Naima Efendi, Temrek olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1441)

¹⁷⁵ Müellifimizin Beşir Boğazı olarak zikrettiği yerin adını Naima Efendi, Pişter Boğazı olarak zikretmektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1441)

¹⁷⁶ Naima Efendi, bu şaykaların sayısını otuz olarak veriyor. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1441)

¹⁷⁷ Naima Efendi, Sultan Mustafa'nın ölümünü ramazan ayı ortaları olarak göstermektedir. Bkz. (Naima Efendi, a.g.e, s.1459)

Bâb-ı Sâdis, Padişah-ı Husûl-ı Murâd Birle Bağdâd'dan Geldikten Sonra Vâkî' Olan Umûr Beyânındadır.(94b-98a)

Rumeli Kazaskeri Ebus-suud-zade Mehmed Efendi Diyarbekir'de vefat ettiği için Safer ayında, Anadolu Kazaskerliğinden mazul Boşnak İsa Paşa Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Çivi-zade Şeyh Mehmed Efendi'ye de Anadolu Kazaskerliği verildi. Sadrazam tarafından gönderilen Receb Ağa İstanbul'a on iki günde geldi ve Şah ile galibane bir şekilde barış yapıldığı haberini getirdi.

Piyale Kethüda Karadeniz'e açılarak Özü kalesinin tamir ve bakımıyla ilgilendi. İslam memleketlerini yağma eden Rus ve Tatar Şaykaları üzerine saldırdı ve tamamı on adet olan Şaykaların hepsini ele geçirdi.

Bâb-ı sâbî: Serdâr-ı Ekrem vezîria'zam hazretleri sedd-i sügûr-ı İslâm ve umûr-ı mühimmatı itmâm için Bağdâd'da kalup Yümn-i takayyüd ve ihtimâmları ile emr-i sulh temâm olduğu beyânındadır, zikr olunur.(98a-109b)

Padişah Hazretlerinin İstanbul'a dönedüklerinde Sadrazam Hazretleri Bağdad'da kalarak. Bağdad şehrinin olası saldırılardan korunması için gerekli asker ve mühimmatı düzene soktuktan sonra ordusunun başına geçerek İran içlerine doğru hareket etti. Durumdan haberi olan İran Şah'ı Muhammed Kulu Bey ve ardından da Saru-Han adlı elçileri vasıtasıyla Osmanlılar'a barış teklifinde bulunmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Muharrem ayının onbirinci günü ikindiden sonra elçiler Muhammed Kulu Bey ve Saru-Han, Sadrazam Çadırına davet olundular. Burada elçiler ve yanlarındaki adamlarına kırk elli kadar hilat giydirildi. Burada yapılan görüşmeler sırasında İran elçisi Saru-Han, bazı arazi ve kalelerin Şah tarafından zaptolunmasını istese de bu isteği kabul görmeyerek özetle şu şekilde bir anlaşma yapıldı.

' Bağdad Eyaletinden Cissan¹⁷⁸ Bedre ve Mendelecın ve Derne ve Dertenk, ta Sermenel'e¹⁷⁹ kadararada olan sahralar ve Caf Aşiretinin Ziyaeddin ve

¹⁷⁸ Naima Efendi buraya Hassan diyor. Bkz. (Naima, a.g.e, s. 1471)

¹⁷⁹ Müellifimiz eserinde Tasirmeyl yazmıştır. Naima Efendi ise 'ta Sermenel'e dek' diye tarif etmiştir. Her halde doğru olanı budur. Bkz. (Naima , a.g.e, s. 1471)

Hodani¹⁸⁰ kabileleri ve zencir kalesinin batı tarafında olan köyler ve Şehrizaro yakınında Zalim-Ali kalesinin yukarısında olan dağların bu kaleye bakan tarafları,Şehrizaro'a çıkan gedige kadar olan yerler ve Kızılca-kale ve ona bağı olan yerler Osmanlı'ya ait olacak.

Bunlardan başka Ahıska, Kars, Van, Şehrizaro, Bağdad ve Basra'nın içinde olan kalelere, ülkelere, nahiyelere, arazilere, dağlara ve tepelere Şah tarafından asla taarruz olmayacak.

Mendelecın'den Dertenk'e kadar olan kaleler, Bire, Zezdayi ve Zencir kalesinin doğı tarafında olan köyler, kaleleler, orman ve onlara bağı olan yerler, Mihriban ve ona bağı olan yerler İran'da kalacak ve bu yerlere Osmanlı Hükümeti tarafından taarruz yapılmayacak.

Zencir kalesi ve Van sınırında olan Kotur, Makü, ve Kars tarafında olan Magozberd adlı kaleler yıkılacak.'

Ertesi günü Bağdad Beylerbeyisi Derviş Mehmed Paşa'ya vezirlik payesi verildi. Bundan bir gün sonra da yukarıdaki şekilde yazılan barış antlaşmasının metni üç gün vaade koşuluyla ile Şah'a mühürletilmesi için elçiyle gönderildi. Muharrem ayının on dokuzuncu günü Şah'a giden elçi, mektubu mühürleterek geldi. Gelen mektup İstanbul'a gidecek olan Mehmed-Kulu Bey'e verildi.

Sulh haberi ile Recep Ağa İstanbul'a gönderildi. Padişah Hazretleri de barışın makul olduğunu bildiren bir Hatt-ı Şerif ile Recep Ağa'yı tekrar Sadrazama gönderdi. Safer ayının yirmi yedisinde Recep Ağa Sadrazama ulaştı. Böylelikle iki ülke arasında barış antlaşması yürürlüğe girdi.

---

¹⁸⁰ Naima; Haruni diyor. Bkz. (Naima, a.g.e, s. 1471)

Bab-ı Samin:Bâ'is-i şükr ni'met-i ilâhiyye olmak için vezîria'zam hazretleri muttasıf oldukları ba'zı husûl-ı hamîde ile kitâbımız miskiyyü'l- hitâm münâsib görüldü.(109b-117a)

Bu bölümde sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ülke genelinde yaptığı hayır ve hasenatı anlatılmaktadır.

Sadrazam hazretleri istanbul'da kış aylarında yaşanan yakacak odun ihtiyacını gidermişlerdir. Böylelikle fakir ve fukaranın kış aylarında kolayca odun bulmasını sağlamışlardır. Matbaa-i Amire'de ve Ahur mühimmatında düzenlemeler yaparak buraların intizama girmesini sağlamıştır. Sokaklarda sarhoş halde gezenleri ve nara atanları cezalandırarak, bu tür kötü alışkanlıkların önüne geçmiştir. İstanbul'da Parmakkapu mevkiinde Altmışlı Medrese yaptırdı. Bu medreseye müderris tayin ederek hayrını tamamlamıştır. Kurşunlu Mahzene bağlı Galata dahilinde olan Ayazma ve onun yanındaki kiliseyi Cami'ye dönüştürerek İslam uğruna önemli bir faaliyette bulunmuştur.

Tokat ve Sivas'ta cami ve hamam yaptırdı. Edirne'de Mihal Bey Köprüsünü tamir ettirdi. Edirne yolunda Çorlu'dan biraz ötede bulunan ağaç köprü eskidiğinden, onun yerine taş köprü yaptırdı. Rumeli'nde Eğri'de bir hamam, bir okul ve bir baruthane yaptırdı. İstanbul, Üsküdar ve çeşitli diyarlarda çeşmeler yaptırdı. Arafat'taki Kabe-i Muazzama'nın padişah tarafından tamir ettirilmesine ön ayak olarak bir nevi bu sevap yüklü işe de sebep oldu. İstanbul'un harap olan kaldırımlarını yeniletti. Bunların dışında İstanbul, Anadolu ve memleketin çeşitli yerlerinde çok sayıda köprü kaldırım ve han yaptırdı.

SONUÇ

Tezimizin konusu, Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) adlı eserinin tamskripsiyon ve tarihsel analizidir. Osmanlı-İran savaşlarına uzunca bir süre son vermesi ve kalıcı bir sınıra sebebiyet vermesi gibi nedenlerden dolayı bu dönem ayrıca önem arz etmektedir.

Tarihsel konuların analizlerinden de anlaşıldığı gibi bu dönem olaylarını anlatan Naima Mustafa Efendi, Peçevi İbrahim Efendi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ve Avusturyalı Osmanlı Tarihi yazarı Hammer gibi araştırmacılar eserlerinde Kara Çelebi-zade Abdülaziz efendi'nin Zafername adlı eserinden de faydalanmışlardır.

Eserin yazarı hakkında çokca bilgi ve belge vardır. Bunda en önemli etken hiç şüphesiz Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin Osmanlı tarihi içerisindeki büyük şahsiyetler yetiştiren Kara Çelebi-zade ailesine mensub olmasından ve ilim irfan sahibi bir insan olmasından kaynaklanmaktadır. Dönemin sadrazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'den böyle bir eser yazmasını istemesi, müellifimizin ne denli değerli bir insan olduğunu anlatmaya kafidir.

Araştırmalarımız sonunda zafemenin sekiz ayrı nüshasına ulaştık. Bunlardan Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kataloğundaki eserini transkrib ettik. Müellifin bizzat Osmanlı aristokrasisinin içerisinde bulunması ve olaylara bizzat şahitlik etmesi eserin değerini biraz daha arttırmaktadır. IV. Murad'ın Revan ve Bağdad seferlerine dair diğer eserlerde bulamayacağımız detay bilgileri bu eserde bulmamız mümkündür.

KAYNAKÇA

A- YAZMALAR

KARA ÇELEBİ-ZÂDE, Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, Esad Efendi Kataloğu, No: 2086/3, V. 40b-117b.

KARA ÇELEBİ-ZÂDE, Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No:2288, v. 1a- 50b.

KARA ÇELEBİ-ZÂDE, Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No. 1391, v. 1a-43b.

KARA ÇELEBİ-ZÂDE, Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, İstanbul Üniversitesi- Türkçe Yazmalar Kataloğu, No:9791, v. 1a-66b.

KARA ÇELEBİ-ZÂDE, Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktb. Bağdad No: 241.

B- KİTAPLAR

BABİNGER Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2000.

BİNDAL (ARSLAN) Fatma , *Kara Çelebi-zade Abdülaziz Gülşen-i Niyaz (Tenkidli Metin/İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum,1996.

Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, C.III ,İstanbul ,1975.

DANIŞMEND İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, C.III, İstanbul, 1961.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 16. Baskı, Ankara, 1999.

EREN Hasan, *Türkçe Sözlük (Atatürk kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)*, C.I , Ankara , 1988.

KAYA Nevzat , *Kara Çelebi-zade Abdülaziz Efendi'nin Zeyl-i Ravzatü'l-Ebrar'ı (Tahlil ve Metin)*,(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1990.

NAİMA Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, (Çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, C.III, İstanbul, 1968.

PEÇEVİ İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*,(Haz. Bekir Sıtkı Baykal); Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

PURGSTAL Baron Joseph Von Hammer , *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.II , Üçdal Neşriyat İstanbul, 1988.

REFİK Ahmed , *Alimler ve Sanatkarlar*, Ankara, 1980.

Solak-zade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zade Tarihi*, (Haz. Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, C.II, Ankara, 1989.

SÜREYYA Mehmed , *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşayih-i Osmani- Osmanlı Ünlüleri* , C.I, İstanbul, 1996.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları,7. Baskı, İstanbul, 1999.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı , *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, C.III., Ankara, 1995.

ZEYREK Yunus, *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

C- MAKALELER

BABİNGER Franz , “ *Abdülaziz Efendi, Kara Çelebi zade*”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (M.E.B) C.I.İstanbul,1993.

ERAVCI H.Mustafa, ‘ *Safevi Hanedanı* ’, Türkler Ansiklopedisi, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 882-892.

ERAVCI H.Mustafa, ‘ *II. Şah İsmail Döneminde Doğu Anadolu'da Safevi Tehdidi* ’, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Elazığ, 2001.

ERAVCI H.Mustafa ‘ *Osmanlı-Safevi Münasebetleri ile ilgili Türk Kaynakları* ’ , I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara, 2005.

ERTAN Veli , ‘ *Osmanlı Devletinin Değerli Şeyhülislamlarından Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi* ’, Türk Yurdu, C.VI, S.12 (342).

KÖPRÜLÜ O. Fuad , ‘ *Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi ve Müftü Suyu* ’, Belleten, XI / 41, 1947.